

“MARKSİZM VE HUKUK” YAZIN İNCELEMESİ

Dr.Onur Karahanoğulları

Giriş

“Marksizm ve Hukuk” başlığını taşıyan ilk çalışmamızda, Marx ve Engels’in eserlerinde hukuk konulu bir gezinti yapmayı amaçlamıştık. Bu kez, Marksizm ve hukuk bağlantısını kuran çalışmaların incelenmesi, bir yazın derlemesi yapılması amaçlanmaktadır. Marx ve Engels’in eserleri temel alarak “hukuk” kavramının klasiklerdeki yerini inceleyen ilk çalışmada, mümkün olduğunca yorum yapmaktan kaçınılmıştı. Amaç, Marx ve Engels’in hukuk konusundaki görüşlerini, daha sonraki çalışmalarımıza temel oluşturacak özgün bir tasnif çerçevesinde ilk elden aktarmaktı.

Marksizm ve hukuk başlığında yazılanlar okundukça, bunlardaki klasik metinlere atıf zayıflığı ve bir dereceye kadar da keyfiliği göze çarpmaktadır. Bir yanda, farazi bir Marx’ı esas alan, Marksizm’i Sovyetik okunuşuyla aktaran ve daha sonra bu Marksizm ile hesaplaşmaya girişen çalışmalar öte yanda da Marksizm seçmeleri yapan kitaplar bulunmaktadır. Çeşitli eserlerden ilgili kısımları derleyen bu çalışmaların, aforizmalar yığınınına dönüşme riski bulunmaktadır. Bu nedenle, Marksizm ve hukuk bağlantısını kurma amacındaki çabalar için, ilk el kaynakların derlenmesi ihtiyacı kendini hissettirmektedir. Marx ve Engels’i esas alan bir derleme yapma işi öncelikli görev olarak ortada durmaktadır. Bu ihtiyaçla güdülenen ilk yazımızın, derleme olmasının ötesinde bir özgünlüğünden bahsedilebilecek ise bu, Marx’ın düşünsel gelişiminde hukuk eğitimi ve incelemelerinin oynadığı role ilişkin bulgularıdır.

Bu çalışma ise, Marksizm ve hukuk konusunda yazılanlardan ulaşabildiklerimize ilişkin bir derleme/inceleme niteliğindedir. İncelediğimiz kitaplara baktığımızda, bunların herhangi bir ülkedeki sosyalizm uygulamasının ihtiyaçlarıyla biçimlenmemiş, genellikle “akademik” güdülü çalışmalar olduğu söylenebilir. Herhangi bir sosyalizm uygulaması içinde yer almamış olan yazarlar sözkonudur. Sovyet Devrimi sonrası hukuksal gelişmelere yön veren, Pasukanis, Stucka ve Vişinski gibi yazarların çalışmalarına, bunların değerlendirilmesi zorunlu olarak SSCB siyasal tarihini konu alan bir geri plan oluşturulmasını da gerektirdiğinden (İngilizce çevirilerine ulaşmak mümkün olmakla birlikte) yer verilmemiştir. İncelememizde yalnızca kitaplar esas alınmıştır. Bunların sayıca fazla olmadığı, Türkçe’ye kazandırılan çalışmaların ise, saptayabildiğimiz kadarıyla, tek bir kitapla sınırlı olduğu görülmektedir.

İncelememize geçmeden önce, Marksizm ve hukuk konusunda araştırma ihtiyacımızın nereden kaynaklandığını değinmekte yarar var.

İlk olarak, ekonomi, siyaset, felsefe ve din gibi, toplumsal yaşamın temel alanlarından biri olan hukuk konusunda, tüm diğer temel alanlar konusunda köklü eleştirileri olan Marksizmin sessiz kalmış olması düşünülemez. İktisattan psikanalize kadar pek çok disiplinde temel akımlar oluşturan Marksizm esinli bakış açılarından hukukun mahrum kaldığı da açıktır. Özellikle ülkemizde bu durum daha belirgindir. İkinci olarak, sol muhalif akımların toplumsal gelişmeleri tahlil araçlarında, hukuksal bakışın sınıfsal bakışın yerini alması yönünde bir kayma yaşanmaktadır. Köklü toplumsal dönüşüm istemlerinin yerini, “hukuk devletinin gereklerinin yerine getirilmesi”, “insan haklarının korunması”, güncel gelişmelerdeki adlandırmasıyla “Kopenhag Kriterlerinin hayata geçirilmesi” gibi istemler almaya başlamıştır. Türkiye’nin mevcut koşulları için ileri/ilerletici olan isteklere karşı çıkmak anlamlı olmamakla birlikte, toplumsal koşulları “hukuksal bakış açısı” ile açıklayıp buna göre istemlerde bulunmanın, doğası gereği eksikli olduğu Marksizmin temel tezlerinden biridir. Üçüncü olarak hukuk, siyasal gelişmelerde önemli yer işgal edebilen konularından biri olma özelliğine sahiptir. Sovyet Devrimi sonrası yaşanan siyasal

gelişmelerin ana hatlarından biri, hukuk konusundaki Marksist yorum farkları üzerinden açılmıştır (HAZARD, 1951).

Bu çalışmanın, hukuk eğitimindeki bir eksikliği doldurmak gibi hayli bireysel bir saiki de bulunmaktadır. Ankara Hukuk Fakültesi'nde aldığım hukuk eğitiminde, Marksizm'in kısıyından geçmek bile mümkün olmadı. Ne hukuk felsefesi derslerinde ne de hukuk sosyolojisi derslerinde böyle bir akımın varlığından haberdar edildik. Örneğin, yeni tarihli, en kapsamlı hukuk felsefesi kitaplarından biri olan ve pek çok hukuk fakültesinde okutulan, hocamız Prof. Dr. Adnan Güriz'in *Hukuk Felsefesi* kitabında Marx'ın ve Marksizmin adı bile anılmamaktadır. Tabii hukuk akımı, tarihçi hukuk okulu, felsefi idealizm, faydacı hukuk teorisi, analitik, sosyolojik ve norvativist hukuki pozitivizm, hukuki realizm, fenomenolojik hukuk anlayışı, varoluşçu hukuk teorisi, Güriz'ün ele aldığı akımlardır. Bunlar arasında, varlığı bile tartışmalı olan Marksist Hukuk Teorisine yer vermemiş olması doğal kabul edilebilir. Ancak, Marx/Engels'in ve Marksizm içinde yer alan akımların, hukuk konusunda herhangi bir kayda değer bir düşünce üretmemiş olduklarını düşünmek de aynı doğallıkta bir saçmalaktır. Tüm hukuk eğitimi boyunca, bırakın Marksizm'i, hukukta sorgulayıcı yaklaşımların tümü bilinçli biçimde dışlanmaktadır. Hukuki muhafazakarlık, hukuk eğitiminin temelidir. Yukarıda da belirttiğim gibi, böylesi bir çalışma, hukuk eğitimindeki bir eksikliği, dünyanın kavranışına ilişkin en bütünsel ve eleştirel yaklaşımın hukuk konusundaki değerlendirmelerine hiç değinilmemiş olmasının doğurduğu boşluğu doldurmak için giriştiğim okumaların geçici bir değerlendirmesidir.

Marksizm ve hukuk konusundaki araştırmalarımızın, Marksist hukuk kuramı veya bir Marksist Hukukbilimi inşa etme gibi iddialı bir hedefi bulunmamaktadır. Ancak, Marksizmin yöntemiyle hukukun nasıl incelenebileceğini anlamaya çalışmak temel kaygımızdır.

I. Hukuk Felsefesi Akımları Arasında “Marksizm”

Marksizm içinden yazarlar bakımından Marksizm'in bir hukuk felsefesi, hukukbilimi veya hukuk öğretisi oluşturabilirliği tartışmalıdır. Bu konuda atıf yapıldığında akla gelen ilk eser olan, Pasukanis'in 1924 tarihli **Hukuk Genel Kuramı ve Marksizm** adlı kitabı, başlığının aksine, “Marksist hukuk genel kuramı inşası”nı amaçlamamakta; aksine bunun olanaksızlığı sonucuna varmaktadır.

Marksist hukuk anlayışının, bir hukuk akımı olarak kabul edilmesinin örneği olarak Albert Brimo'nun 1967 tarihli, *Büyük Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları (Les Grands courants de la philosophie du droit et de l'État)* adlı kitabını ele alabiliriz.. Brimo bu çalışmasında, Marksizm'i de “büyük hukuk felsefi akımları” arasında saymaktadır.¹

Brimo'nun tasnifinde, Marksist hukuk anlayışı, antirasyonalist ve antinaturalist hukuk akımları arasında yer almaktadır. Antirasyonalist ve antinaturalist akımlarla, “*hukuku, 'Akıl'a dışsal olgulara dayandıran ve hukukun doğumunu, içeriğini ve amacını açıklamak için 'doğal hukuk' fikrini reddeden öğretilerin tümü*” kastedilmektedir (BRİMO:175).² Yararcı, toplumbilimci,

¹ Aşağıda inceleyeceğimiz, *Gerçekte ve Eylemde Hukuk'un Payı* kitabında Weyl, Brimo'nun kitabına ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Marksist olmayan hukukçuların çalışmaları kendilerini bile tatmin etmemektedir. ... Fransa'da en son yayımlanan hukuk felsefesi envanterinde, kitabın yazarı M. Brimo tam bir kataloğunu verdiği tüm doktrinlere yerinde eleştiriler yöneltmektedir (Marksist analize yönelttiği eleştiriler hariç), ancak ne bunlardan herhangi birini benimsemekte ne de bir başka doktrin önermektedir. Bu da konumuz bakımından anlamlıdır (s.18).”

Weyl, kitapta Marksizm için ayrılan yeri de beğenmemektedir. “Çeşitli hukuk felsefesi doktrinlerine tam dört yüz sayfa ayıran Brimo, her nasılsa lütfedip (çünkü başkaları bunu da yapmamıştır) Marksizme otuz dokuz sayfa ayırmıştır. Bunun yirmi iki sayfası ekspoze ve eleştirionüç sayfası bibliyografyadır.” (WEYL, 1975: 37)

² “Akılın ve doğal hukukun, hukukun ve toplumun temeli sayılmasını reddeden görüşler pek çok yazarda ve eskiden beri bulunmaktadır. Ancak bunlar gerçekleştirmeleri için gerekli olan toplumsal koşulları bulamamış zamansız ortaya çıkan görüşlerdir. Daha Antikite'de, Epikürcüler ve sinikler, Aristo'nun ve

pozitivist ve normativist öğreti de bu başlıkta değerlendirilmektedir.³ İlerde göreceğimiz gibi, Kelsen ise, Marksist hukuk anlayışını “doğal hukukçuluk” olarak nitelemektedir (KELSEN:20).

Brimo, iki aşama belirlemekte ve Marksist hukuk ve devlet anlayışının oluşturulduğu ilk aşama ile SSCB’de bu anlayışın evrimi arasında kesin bir ayırım yaparak Sovyet Devletinin gelişmesinin Marksist tezlerin deformasyonuna tanık olduğunu ileri sürmektedir (231).

Marksizm büyük bir açıklıkla “temel hukuk akımları” arasına koyan Brimo, “hukuk-karşıtlığını” Marksist hukuk anlayışının temel özelliği olarak kabul etmektedir. Brimo’ya göre, birey ve toplumu uzlaştırma, varoluşun birliğini, sınıfsız bir toplum aracılığıyla toplumsalın türdeşliğini sağlama amacını taşıyan Marksizmin, hukuk ve devlet kuramının temel özelliği hukuk-karşıtlığı (*anti-juridisme*) ve devlet-karşıtlığıdır (*anti-étatisme*) (223).

Brimo’ya göre, Marksist hukuk kavranışı üç toplumsal aşamada ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Burjuva toplumda, devrimci geçiş aşamasında ve komünist toplumda hukuk.

Burjuva toplumunda, “Marksistler için devlet gibi hukuk da baskıcı bir nitelik taşır. Hukukun zorlayıcı (cebri) niteliği, ‘toplumsal kriz dönemleri’ dışında şiddet anlamına gelmez; burjuva devlete içkin olan zorlama olgusundan ve devlet aygıtının bütününden kaynaklanır. Bu nedenle, hukuk kuralının, emredici kural biçiminde, gelenek-görenek biçiminde veya mahkeme kararı biçiminde ortaya çıkmasının önemi yoktur; ona her halükarda niteliğini veren devletli bir toplumsal yapıya ait olmasıdır (225).” Devrimci dönemdeki devlet ve hukuk anlayışı “sönümlenme” kavramıyla açıklanabilir. “Anarşistler tarafından savunulan tezlerden farklı olarak, devlet devrimle birlikte ortadan kalkmaz, burjuva devleti yıkılmalı ve yeni bir devlet yerine konmalıdır ancak bu devlet ve hukuku sönümlenmek zorundadır (230).”

Geleceğin toplumuna ilişkin fazla öngörüde bulunmayan Marks, bu suskunluğu sorulduğunda “gelecekteki bir devrim için, doktriner öngörü ve zorunlu olarak düşsel bir eylem programı, ancak mevcut mücadelemizi saptırır” yanıtını vermiştir (230). Brimo Marksizm’in devletsiz ve hukuksuz bir komünist toplum fikrine sahip olduğunu kabul etmektedir. (230).

Brimo’nun eseri dışında, ele alabildiğimiz çalışmalar arasında Marksizm’i açıkça hukuk felsefesi/akımları arasında değerlendiren çalışma bulunmamaktadır. Marksizm’i, büyük devlet ve hukuk akımları arasında koyan Brimo’nun açıklamaları, Marksizmi, bir hukuk akımı olarak, diğer akımlar karşısında müşahhaslaştıracak yeterlilikte değildir.

Marksizmin, hukukun kaynağını akılda ve tarihdışı bir doğal ilkedeki aramaması bakımından rasyonalist ve doğal hukukçu görüşlerden ayrıldığı doğru bir saptamadır. Ancak, Brimo, Marksizmin yanısıra antirasyonalist ve antinaturalist akımlar arasına koyduğu yararcı, toplumbilimci, pozitivist ve normativist öğretilerle Marksist hukuk kavrayışı arasındaki farkı tartışmamıştır.

Stoacıların doğal hukuk görüşlerini sorgulamışlardır. ... Montesquie’nün ‘yasalar şeylerin doğasından kaynaklanan zorunlu ilişkilerdir’ görüşü, hukuki antinaturalizmin kökenlerinde yer alır. ... XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İngiliz rasyonalistleri ve natüralistlerinin görüşleri hukuki antirasyonalizmin ve antinaturalizmin, yarırcıların yolunu açmıştır. Hobbes ve Locke’un hazcı ahlak görüşü, Bentham ve izleyicilerinin hukuku, gözlemlenebilir bir olgu üzerine, adalet düşüncesine değil, yarar düşüncesi üzerine inşa etmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Locke da ampirik yöntemi öğütlemektedir. ... Kant’ın doğal hukuku insana dışsal ve aşkın birşey olarak değil, insana içkin, gerçekte insan tarafından yaratılan birşey olarak tanımlaması doğal hukuk kavramına son dönüşümünü yaşatmıştır. Böylelikle, akıl, değerler, biçim ve hukukun içeriği ayrılmıştır. Hukuk artık bir bilinç nesnesidir, bir bilimdir; epistemolojik bakış açısı, felsefi bakış açısına üstün gelmiştir” (BRİMO:176-177).

³ Diğer hukuk akımları: “rasyonalist akım” (Tomacı, iradeci, doğacı, Kantçı ve Hegelci hukuk ve devlet felsefesi), “antirasyonalist ve antinaturalist akım”, “humanist akım” (Hauriou, Geny, Weber) ve “fenomenolojik, aksiyolojik ve varoluşçu akım”.

II. “Marksizm ve Hukuk”, Marksizm dışından bir değerlendirme: Stoyanovitch

Marksizm ve hukuk bağlantısını kuran en tanınmış eser, K.Stoyanovitch'in *Marksizm ve Hukuk (Marxisme et droit)* adlı kitabıdır. 1964 yılında yayımlanan bu kitap, Marksizm ve hukuk dendiğinde, Pasukanis'in kitabıyla birlikte ilk elde akla gelen eserdir. Kitap, hukukçular camiasına seslenmektedir; Paris'te, hukuk kitaplarında uzmanlaşan LGDJ Yayınevi tarafından çıkarılmıştır.

Stoyanovitch, bu kitabından bir yıl sonra, yine aynı yayınevinden, *SSCB'de Hukuk Felsefesi (Philosophie du droit en U.R.S.S)* adlı bir çalışma daha çıkarmıştır.

403 sayfalık *Marksizm ve Hukuk* çalışmasının, 253 sayfalık ilk bölümünde Marksist hukuk tezleri aktarılmış, ikinci bölümde de bu tezlerin eleştirisine girişilmiştir. Stoyanovitch, Marksizm içinde yer alan bir yazar değildir; kitabının, hukuku Marksizm karşısında savunmak amacıyla yazıldığını belirtmektedir (1964:391).⁴

Kitabın bir diğer önemli özelliği, Marksizm hukuk kavramlaştırmasını aktarırken -sınırlı atıflar bulunmakla birlikte- Marx ve Engels'in çalışmalarına dayanmamasıdır. Bunun nedeni, Marksist hukuk kavramlaştırmasının, açıkça belirtmese de asıl olarak Sovyet hukuk uygulaması ve kuramına dayanmasıdır. Kitabın geriyanında, devrimci kararsızlık dönemini aşmış ve pozitivist hukuk eksenine yerleşmiş bir Sovyet hukuk kuramı yer almaktadır.

Stoyanovitch'in Marksizm'e atfettiği hukuk kavramlaştırmasının temel niteliği biçimsel olmasıdır. Hukuk, sınıflı topluma dayanan devletin varlığı ile özdeşleştirilmekte, tarihsel bağlam ve toplum tipi gözardı edilerek, hukuka tüm sınıflı toplumlar için geçerli olan tek bir biçim atfedilmektedir.

Stoyanovitch'e göre, Marksist öğretilerde hukuk ve devlet hemen hemen aynı kavramı ifade eder. Hukuk kuralının, yapma ve yapmama şeklindeki emri ile buna uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırım devletin varlığını gerektirir. Stoyanovitch, devlete sadece yaptırım işlevi tanımakla da kalmamakta emri de (yani içeriği de) devletin belirlediğini kabul etmektedir: Emri belirlemek ve sahip olduğu yaptırım tekeliyle buna uyulmasını sağlamak devletin yetkisindedir (Stoyanovitch, 1964:75). Ortaya koyduğu Marksist anlayış, hukuku bir araç olarak kabul etmektedir. Buna göre, “hukuk kuralı, topluma kendi üretim biçimini dayatan bir toplumsal sınıfın, belirli bir yer ve zamanda kendisine tarihsel olarak verilmiş rolü gerçekleştirmesini sağlayan araçtır (Stoyanovitch, 1964:66).” Bu görüşler, Stoyanovitch'in Marksist hukuk kurgusundaki Sovyet etkisinin açık belirtileridir.⁵

Bu araçsal hukuk tanımına, biçimsellik de rahatça eklenmektedir: Stoyanovitch'e göre, devletin ve hukukun hangi biçim altında ortaya çıkmış olduğunun önemi yoktur. Hukuk kuralının, gelenek-görenek, yasa, mahkeme kararı veya *ad hoc* bir emir biçiminde ortaya çıkmasının onun doğasına etkisi yoktur yeter ki, her seferinde onun gerisinde, uyulmasını güvenceye alan bir egemen toplumsal güç veya daha açık biçimde ifade edersek bir egemen toplumsal sınıf bulunsun. Aynı şekilde, egemen toplumsal güç tarafından tanındığı ve yaptırıma bağlandığı sürece, kuralın kimin tarafından veya hangi örgüt tarafından konulmuş olmasının da, bunlar yetkisiz olsalar bile, önemi yoktur (Stoyanovitch, 1964:77).

Stoyanovitch, bu açık biçimsel vurguyu, kitabının ilerleyen bölümlerinde yumuşatmaya çalışmaktadır: "Hukuk sadece bir biçim değildir; içeriği, kendisine ait olmayan bir gerçeklik tarafından verilir ve bu gerçeklik evrildiğinde hukuk onunla birlikte evrilemez, sadece, evrimin her

⁴ Weyl, Brimo'nun çalışması için olduğu gibi bu kitap için de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Weyl'lere göre, bir anti-Marksist tarafından yazılmış, bu nedenle Marksizmin ancak çarpıtılmış görüntüsünü veren bir çalışma sözkonusudur. “Kitapta, Marksist düşüncüyü yansıtmak için, sadece yorumlayıcı atıflarla yetinilmiş, bunlar da geliş güzel, kâh Marksist klasiklerden, kâh bugün Marksistler tarafından geliştirilen metinlerden (H. Lefebvre veya Fougeyrollas gibi Marksizme ihanet edenlerin değersiz düşünceleri ya da Stalin'in bazı yazıları gibi) kâh Merleau-Ponty gibi Marksist olmayan yorumculardan alınmıştır. ... Kitabı yazanın dinci ve ahlakçı sunuş biçimi de Marksizme taban tabana aykırıdır.” (Weyl, 1975: 35)

⁵ Karşılaştırmaya olanak sağlayacak bir özet için bkz. (HAZARD, 1951)

aşamasında gerçekliğe kendi çerçevesini sunar ama kendisi hiçbir zaman dönüşüme uğramaz. Özetle hukuksal biçimin bir içeriği vardır. Ama hukuksal biçim evrilmez. Hukuksal biçim ancak, doğal toplumdan sivil topluma, sınıflı toplumdan sınıfsız topluma geçiş gibi temel nitel diyalektik dönüşüm anlarında evrime uğrar (Stoyanovitch, 1964:122-3).” Stoyanovitch kendini, Engels’in (Bloch’a Mektubunda yer alan), nihai olarak altyapı belirleyici olsa bile hukukun da parçası olduğu üstyapının, altyapı ile çatışma içinde olabileceği görüşüyle hesaplama zorunda hissetmektedir. Engels’in bu önermesinde bir çelişki görmektedir: “Yukarıda açıkladığımız gibi hukuk, maddi gerçeklikten bağımsız bir içeriği olamayacağına göre altyapıyı nasıl belirleyebilir? Bu çelişki ancak, egemen sınıfın, tarihsel olarak aşılmış bir üretim biçiminin varlığını sürdürmek için hukuk yaptığı durumlar düşünüldüğünde giderilebilir (125).

Stoyanovitch’te, Pasukanis sonrası yerleşen Sovyet hukuk tezinin, “sosyalist hukuk biçimsel olarak burjuva hukuku ile aynıdır” tezinin açık bir ifadesi görülmektedir: “... Sosyalist hukuk kuralı da aynı nitelikte olacaktır. Tek fark, egemen sınıfın değişmiş olmasıdır. Yeni egemen sınıf, hüküm sürebilmek için devlet şeklinde örgütlenmek zorunda kalacak, kendi çıkarını ve iradesini hukuk aracılığıyla gerçekleştirecektir. Sosyalist olmayan hukuk (ve devlet) ile sosyalist hukuk (ve devlet) arasında bu açıdan hiçbir fark yoktur (Stoyanovitch, 1964:81). Ancak bu benzerlik dışında esaslı farklılıklar da vardır. Esas fark, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki farktır (82). Sosyalist hukuk, insanın insan tarafından sömürülmesine ilişkin bir sistem getirmez; egemen sınıf toplumun genelinde, kapitalizmden farklı olarak, bir azınlık değil çoğunluktur; işçi sınıfı gibi, sosyalist hukuk ve devlet de ortadan kalkma hedefini taşır (84).”

SSCB’ye ve Avrupa Komünist Partilerine hakim olan bu tezler, Marx ve Engels’in yazıları esas alındığını tamamen tartışmalı hale geldiği gibi, SSCB hukuk tarihinde de ancak hukuksal/siyasal bir mücadelenin sonucu yerleştirilmiş olan resmi tezi yansıtmaktadır. Özellikle, Pasukanis’in, hukuksal biçimlerin yansız, nesnel ve araçsal olmadığı ve bu nedenle de sosyalizmin kuruluş sürecinde aynen kullanılmayacağı itirazına yanıt verilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik karşılanmadan ya da buna hiç değinilmeden, Marksizm’in hukuk konusundaki fikirlerini resmi Sovyet tezlerini esas alarak özetlemek eksik ve hatta yanlış olacaktır.

Stoyanovitch tarafından, Marksist anlayışın, hukukun olgusal olduğunu reddettiğinin savunulması da bu bağlama oturmaktadır. Stoyanovitch’e göre, “olgu ile duyumsal dünyanın bir parçasının özerk görünümü anlaşılırsa eğer, hukuk kuralı, Marx’a göre, ne toplumsal ne de normatif bir olgudur. Eğer bir olgu olarak değerlendirmek istersek, hukuk kuralı, türev bir olgudur; kökeni olarak üretim biçimiyle kopmaz bağları bulunan ve ona bağımlı, sadece onun toplumsal ilişkilerini yansıtan bir olgudur (1964:111).” Bu durumda, sosyalizmde, hukuksal biçimler kapitalizmden devralınmış olsa bile, hukuk kuralları sosyalist toplumsal ilişkileri yansıtacaktır. Bu hukuksal biçimlerin, toplumsal ilişkilerin üzerinde geriletici, bozucu vs bir etkisi olmayacaktır. Böylelikle, pozitif hukuk kurgusu ve işleyişi bakımından kapitalist toplumlardan farklı olmayan SSCB hukuk sistemi gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Marksizm’e Stoyanovitch tarafından atfedilen, hukukun olgusal niteliğinin reddi görüşü, hukuksal incelemelerin gereksizliği sonucuna da varmaktadır. Stoyanovitch bu sonucu, **SSCB’de Hukuk Felsefesi** adlı kitabında açıkça kabul etmektedir: “Marks’a göre, hukuk gerçek bir sosyal olgu değildir; türev ve üstyapısal bir olgudur (fenomen). Varlığı ve içeriği tamamen altyapıya bağlıdır. Bu nedenle hukuk kuralını tanımak için, hukuk kuralının kendisini incelemek boşunadır. Üretim biçimini, bu çerçevede örgütlenen toplumsal ilişkileri incelemek gerekir (Stoyanovitch, 1965:4-5).”

Stoyanovitch Marx’a, hukukun tarihsiz olduğu bir başka ifade ile tarih-dışı olduğu görüşünü de atfetmektedir. Stoyanovitch’in Marx’ına göre, “hukuk tarihi evrilmez; maddi yaşamın üretim biçimi evrilir. Hukuka gelince, hukuk bu evrimi izler, hukukun kendi evrimi yoktur. Kendi evrimi olmadığı için de kendi tarihi de yoktur. Gerçekte hukuk gelişmez, özünde hep aynıdır (1964:119).

Gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasındaki bağı ve hukukun tarihselliği görüşünü hiçbir zaman kaybetmeyen Marx’a böylesi bir düşüncenin nasıl atfedilebildiğini anlayabilmek gerçekten güç. Bu konuda, **Alman İdeolojisi**’nde (1845) yer alan “*hukukun, dinden daha fazla kendine özgü*

bir tarihi olmadığı unutulmamalıdır” saptamasına ilişkin değerlendirmelerimize atıf yapmakla yetiniyoruz (KARAHANOGULLARI, 2002)

Stoyanovitch’in aktardığına göre, Marksistlerin gözünde, hukuk, din ve ahlak gibi, bağımsız bir olgu olmadığı için, bir hukuk bilimi de bir hukuk felsefesi de yoktur (1964:249). Bu saptamasına karşın Stoyanovitch, Marksizm “negatif” de olsa bir hukuk felsefesi bulunduğunu savunmaktadır (1964:251): “Hukuk doğal bir ihtiyaç değil, sadece tarihsel bir olgudur. Bu nedenle dünyaya ilişkin genel bir felsefenin çerçevesine girmez, sadece yabancılaşma tarihinin bir parçasıdır. Yabancılaşmanın aşılmasıyla hukuk ortadan kalkacaktır. Bu nedenle, hukuk konusunda mümkün olan tek felsefe, eleştirel felsefedir (1964:250).” Kanımızca, felsefeyi gerçekleştirerek aşma arayışı içinde olan Marksizm’den yola çıkılarak, eleştirel veya negatif olarak tanımlansa bile bir hukuk felsefesi kurulamaz.

Stoyanovitch’e göre Marksizm, hukuku sadece, gerçek bir olgunun, dışsal ve biçimsel bir işareti kabul ettiğinden bağımsız bir hukukbiliminin olabilirliğini de kabul etmemektedir. (Stoyanovitch, 1965:19).

III. “Marksizm ve Hukuk”, Marksizm İçinden Bir Değerlendirme:Collins

Marksizm ve hukuk konusundaki önemli çalışmalardan biri de Hugh Collins’in *Marksizm ve Hukuk (Marxism and Law)* isimli kitabıdır. Oxford University Press yayınlarının 1980’lerin başında çıkardığı, *Marxist Introductions* serisinde, Raymond Williams’ın *Marksizm ve Edebiyat*, Ralph Miliband’ın, *Marksizm ve Siyaset*, Alex Callinicos’un *Marksizm ve Felsefe*, Maurice Bloch’un *Marksizm ve Antropoloji* adlı çalışmalarının ardından yayınlanmıştır. 1982 yılına ait olan bu eser, Marksizm ve hukuk konusunu kitaplaştırmış saptayabildiğimiz en yeni çalışmadır.

Collins’in kitabının özelliği, yukarıda ele aldığımız Stoyanovitch’in çalışmalarından farklı olarak, Marksizm içinden yazılmış olması ve aşağıda ele alacağımız Weyl’lerin çalışmalardan farklı olarak da Avrupa Komünist Partilerinin “resmi” hukuk teorisi içinde yer almamasıdır. Bunun yanı sıra, kanımca yerinde biçimde, SSCB uygulaması inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmanın başında açıkça, Marksist kuram ile Komünist Devletlerin değerlerini bağdaştırmanın yanlış olduğu; buralarda üretilen çalışmalarla ilgilenilmeyeceği, zira, sayıca çok fazla olmalarına rağmen hukukun Marksist çözümlemesine kayda değer bir katkı yapmadıkları belirtilmektedir (COLLİNS,1982:2).

Hukuk eğitimi almış olan ve üniversitede, sözleşme hukuku, iş hukuku ve hukuk kuramı konularında dersler veren Collins’in bu çalışmasında, hukukçuluğunun izlerini görmek pek mümkün değildir. Kitap Collins’in, hukukçuluğu ile Marksizm bilgisi arasında, geçilmesi zor bir sınır çizdiği izlenimi vermektedir. Collins’e göre, hukukun işleyişine katılan radikal hukukçu, hukukun üstünlüğü idealini oluşturan ideolojilerin yayılmasına da katıldığı için Marksist ve aynı zamanda hukukçu olmak çelişik, şizoid bir varoluş vaad etmektedir (139). Böylesi bir çalışmada, şizofrenik bir ruh haline düşmemek için Collins, hukukçu “kişiliği” yerine Marksist “kişiliği”ni tercih etmektedir.

Kitabın amacı, “hukukun, Marksist bakış açısından, açık sözlü bir değerlendirmesini yapmak” olarak ortaya konulmuştur (COLLİNS, 1982:v). Collins, *Marksist hukukbiliminden (Marxist jurisprudence)*⁶’dan bahsetmekte; ancak, bu kavrama ilişkin bir açıklama

⁶ *Jurisprudence* (eng., fr.) terimi, Latince, *juris prudentia* teriminden gelmektedir. Hukuk, incelemesi, bilgisi veya bilimi anlamında kullanılmaktadır. ABD’de ise terime, genel olarak, hukuk felsefesi anlamı verilmektedir. (bkz. <http://www.law.cornell.edu/topics/jurisprudence.html> 16.6.2002). “*Jurisprudentia* Romalılarda hukukbilimi ile eşanlamlıdır. Hukukçular [*jurisconsult*’ler] *jurisprudente* veya sadece *prudente* [*sakınımlı*] olarak adlandırılırdı.” Hukukçuların faaliyeti esas olarak kuralların yorumudur ve hukuk kuralının uygulanmasında hakkaniyet son derece önemlidir. Bu nedenle, kuralın, uygulanması sırasında büyük bir sakınımla ele alınması gerekir. (PALMA, 1997).”

Hukukun uygulamadaki bilgisine, sistemleştirilmesine, iyi uygulanabilmesi için sistemli bilgisine erişmeyi ifade eden *jurisprudence* teriminin Türkçe karşılığını bulmak sorunludur. Varolan *jurisprudence*’in

getirmemektedir. Marksist hukukbiliminin olabilirliği konusunda bir kesinlik varmış gibi, kitabın ilk cümlesinden itibaren bu kavram kullanılmaktadır. Ayrıca ilerleyen sayfalarda, “Marksist hukukbilimi”nin yanına bir de “Marksist hukuk kuramı” eklenmekte (9), hukukbilimi konusunda bir açıklama yapmayan Collins, Marksist hukuk genel kuramının mümkün olup olmadığı konusunda da değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hemen belirtelim ki “hukuk genel kuramı” ile, tüm hukuk dalları için geçerli olan, hukukun temel ve ortak kavramlarına ilişkin incelemeler anlaşılmaktadır.

Collins’e göre, bir Marksistten “hukuk genel teorisi” oluşturmamayı beklemek hukuk fetişizmine düşmesi riskini taşır. Hukuk fetişizmi, “hukuk sistemlerinin, toplumsal düzenin ve uygarlığın esaslı bileşeni olduğuna inanmaktır (10).”⁷ Marksistler bu fetişizmi reddederler. Hukuk fenomenin biricik olma niteliğini ve özünü reddettikleri için bir “hukuk genel teorisi” oluşturmaya da çalışmazlar (13). Pasukanis’in çalışmasını bu tavrın açık bir istisnası olarak değerlendirmektedir. Collins’e göre, Marksistler varolan iktidar örgütlenmesini savunmak gibi bir dertleri olmadığı için, Marksist hukuk teorisi oluşturma ile ilgilenmemiş olmakla birlikte, hukuk alanında Marksistlerin söyleyeceği çok şey bulunmaktadır. Hukuk olgusu Marksizm için merkezi bir araştırma konusu olmak zorunda bulunmakla birlikte klasik bir hukuk teorisi Marksizm için bir küfürdür (14).

Collins, klasik hukuk teorisiyle Marksistlerin işi olamayacağını büyük bir kesinlikle ortaya koyarken Marksistlerin hukuk teorisi ile bağlarını aynı kesinlikle koparmamaktadır.

Marx ve Engels, hukuk konusunda sistemli bir yaklaşım geliştirmemiş; iktisat ve iktidar çalışmalarının yanında hukuk, “ikincil” ve “teğet” bir ilgi alanı olarak kalmıştır (COLLINS, 1981:9-10). Collins, klasiklerdeki parçalı değerlendirmeleri, genel tarihsel maddecilik ilkeleriyle birleştirerek “Marksist hukuk teorisi”nin anahatlarının oluşturulabileceğini savunmaktadır (22). Bununla birlikte Marx ve Engels’in temel yazılarında hukukun yeri konusunda bir araştırmaya girişmemiş olma eksikliği bu kitapta da bulunmaktadır.

Yukarıda da belirttiği gibi Collins’in çalışmasında, “hukuk teorisi” ile “hukukbilimi” terimleri hassasiyetle kullanılmamaktadır Kitabının başlarında “bir Marksist hukuk teorisinin anahatlarının oluşturulabileceğini” savunun Collins, daha sonra bu noktaya hiç değinmemektedir. Bir yandan açıkça “marksist bir hukuk teorisinin oluşturulabilirliğinden söz etmekte, öte yandan hukuk teorisi ile hukukbilimi arasında ne gibi bir ilişki olduğunu açıklamadan, Marksist hukukbiliminin (mhb) temel görevlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Collins’e göre, mhb’nin temel amacı, “liberal siyasal felsefenin köşetaşı olan hukukun üstünlüğü (*rule of law*) idealini eleştirmek”tir (1). Marksistler hukuku, gerçek doğasını, iktidar örgütlenmelerindeki işlevini ortaya çıkarmak ve modern sını toplumlardaki hukukun üstünlüğü olarak bilinen yaygın meşruiyetçi ideolojiyi çürütmek için inceler (1)” Marksist hukukbilimini, diğerlerinden ayıran da bu asi (yıkıcı) niteliğidir (1). Collins Marksizmin hukukla ilişkisine yönelik bu çok yerinde saptamasına karşılık, ortaya çıkması gereken, “hukukla bu nitelikte bir ilişki kuran Marksizmden bir hukukbilimi nasıl çıkabilir?” sorusunu sormamaktadır. Önemli olan bir nokta sessiz geçilmektedir.

Kitapta Marksist hukukbilimi oluşturma girişiminde bulunulmamış sadece bazı temel sorun alanlarına değinilmiştir. Değinilen alanlar, yalnızca hukuka özgü olmayan, Marksizm damarı içinde yer alan yazarlarca, devlet ve ideolojik yapılar bağlamında tartışılan konulardır. Bu nedenle, Collins’in açtığı inceleme başlıklarının, Marksizm’in klasik tartışma konularını hukuk özelinde yinelemekten başka bir yenilik getirmediği söylenebilir. Çalışmada esas olarak, “hukukun sınıf egemenliğinin aracı olma niteliği”, “hukukun ideolojik niteliği ve göreceli özerkliği sorunu”, altpyapı

bilimsel bilgi sıfatını hak eder bilgiler üretip üretmediği konusundaki çekincelerimizi bir yana bırakarak *jurisprudence* karşılığı olarak “hukukbilimi” terimini kullanmayı tercih ediyoruz.

⁷ Hukuk fetişizmin temel unsurları: Mutlaka hukuk vardır, hukuk ayrı/bağımsız bir inceleme konusudur, iktidar önceden konulan hukuk kurallarına göre kullanılır (hukukun üstünlüğü anlayışı) (Collins, 1982: 11-12).

üstyapı ilişkisinde hukukun yeri”, “hukukun geleceği ve sönümlenme sorunu”, “sınıf savaşı ve hukukun üstünlüğü” konuları ele alınmıştır.

Collins hukuk konusundaki genel kabul gören Marksist değerlendirmeyi, altyapı ile üstyapı ilişkisi bağlamına oturtmaktadır. Bu ilişki çerçevesine, “hukuk, iktisadi altyapının yansımasıdır, biçim ve içeriği egemen üretim biçimine denk düşer, hukuk üretim ilişkilerini ifade eder veya yansıtır” şeklinde özetlenebilecek yaygın savı yerleştirmektedir.

Kısaca “yansıma savı” olarak adlandıracağımız bu fikri, indirgemeci, ekonomist ve kaba maddeci olarak niteleyerek eleştirmektedir: Üstyapının tüm parçaları, ayırım yapılmaksızın, üretim biçiminin doğrudan yansımaları olarak görülmekte, hukuk ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişki çözümlenmemekte; hukukun işlevleri değerlendirme dışı bırakılmaktadır. Collins’e göre, iktisadi temellerle doğrudan bağlantılı olmayan hukuksal düzenleme konuları bulunmaktadır. Üretim ilişkileri neden hukuk olarak yansımaktadır ve örneğin üretim sürecinin dışında yer alan evlilik neden hukuk tarafından düzenlenmektedir. Bir diğer örnek de idarenin sınırlanmasına ilişkin yasaların doğrudan iktisadi temeller bulamamasıdır. Collins’e göre, yansıma savının en temel hatası, maddi temelin, hukukun biçimi ve içeriğini nasıl belirlediğini kabaca betimlemiş olmasıdır. Hangi üretim ilişkisinin hangi kuralda yansımsını bulduğunu saptamak genellikle imkansızdır. Tecavüzü veya cismani zarar vermeyi yasaklayan kuralların üretim ilişkilerinden birinin yansımsı olduğunu savunmak güçtür. Özellikle, mevzuu hukuk, örf adet hukukunun yerini aldıkça yansıma görüşünün zayıflığı daha da artmaktadır (COLLİNS, 1982:23-24).

Collins yansıma savının karşısına, Lenin’in getirdiği siyaset vurgulu bakış açısından yola çıkarak, “sınıf araçsalcı teori”yi koymaktadır. Collins’e göre, Marksist gelenekte siyasal stratejiye yapılan vurgu özellikle Lenin’de, hukukun devletle özdeşleştirilmesi sonucuna varmıştır. Buna göre hukuk, egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda devletçe yaratılır ve kullanılır (COLLİNS, 1982:27). Hukuk kurumsallaşmış şiddettir ve sınıf egemenliğinin sağlanmasında silahlı gücün yanı sıra işlev görür (28). Collins, hukukun araçsalcı çözümlemesi olarak tanımladığı bu çözümlemeyi, indirgemeciliğin alternatifi olarak görmektedir. Hukuk mekanik bir yansıma değildir, egemen sınıf tarafından kendi çıkarları doğrultusunda bilerek yaratılır. Altyapı ile üstyapı arasındaki bağlantı, egemen sınıf tarafından sağlanır. Bu sınıf, siyasal ve hukuksal kurumlar aracılığıyla kendi çıkarlarını takip eder.

Hukukun sınıf araçsalcı teorisi (the class instrumentalist theory of law) Collins tarafından, hukukun, üstyapı-altyapı ilişkisine oturtulmasından kaynaklanan sorunları çözücü nitelikte görülmektedir.

Bu teorinin hassas noktası, “hukukun, egemen sınıf tarafından kendi çıkarları doğrultusunda bilerek yaratılması” savıdır ve bunun farkında olan Collins, çözüm olarak, egemen sınıfın, kendi çıkarlarını nasıl tanıyıp bunları uzun dönemli nasıl koruduğuna ilişkin açıklamayı, bilincin oluşumu ve ideoloji kavramlarına dayandırmaktadır (32vd). Egemen sınıfın bilincini oluşturan ideolojik temelin genel hatları ise, belli üretim biçiminin içinde gelişen toplumsal faaliyetlerle biçimlenmektedir (43).

Araçsalcı teoriye ilişkin temel itirazları, özellikle devletin görelî özerkliği itirazını da yanıtlayan Collins, yine egemen ideoloji kavramını kullanmakta, egemen ideolojinin kabul edilebilir siyasal eylemin sınırlarını çizdiğini belirtmektedir (50). Toplumsal çatışmanın kaynakları çeşitlidir fakat önemli olan, egemen ideolojidir ve bu, egemen sınıf faaliyetlerini genel bir gelişim içinde tutar, sınırlarını önler (57).

Hukuka sınıf araçsalcı yaklaşımın açıklayıcı olduğunu savunan Collins, kaba bir araçsalcılığa düşmemek gerektiğini de kabul etmektedir. Bu noktada, Engels’in, “hukukun oluşumunda, egemen sınıfın isterlerinin, hukukun iç çelişkilerinden arınma ve tutarlı olma gereksinimiyle dengelendiğini” belirttiği Conrad Schmidt’e mektubuna atıf yapmaktadır (Collins, 1982:67). Hukuksal mantık özerktir; maddi temelin doğrudan yansıması değil, egemen ideolojinin sınırları içinde özerk bir varlıktır (68). Ancak Collins bu tezinden ürkmekte; bu durumda, üstyapının bir unsurunun altyapı üzerinde etkide bulunduğunu kabul etmek gerekir bu da üstyapının maddeci açıklamasına ters düşme tehlikesi taşıyacağını düşünmektedir (69). Bu

tehlikeye örnek olarak, mübadeleyi düzenleyen bir sözleşmeler hukukunun bulunmasını, kapitalizmin gelişmesi için koşul sayan Max Weber'i ve Avrupa'nın özgünlüğü, kapitalizmin yeşermesine olanak sağlayan şey, gelişkin Roma hukukudur tezini örnek göstermektedir. Collins bu tehlikeyi de egemen ideoloji kavramıyla aşmaya çalışmaktadır: Hukukun özerkliği egemen ideoloji ile sınırlıdır çünkü, hukuksal mantık yürütme pratiğini, egemen ideoloji belirler (70).

Collins tüm tezini altyapı-üstyapı ayrımı üzerine inşa etmektedir. Collins'te bu ayrım mutlak niteliktedir ve ayrımın ürettiği sorunlar hep egemen ideoloji dolayısıyla aşılmaya çalışılmaktadır.

Altyapı-üstyapı ayrımına, "maddi temelin, varlığını sürdürebilmek için normatif bir boyut taşımak zorunda" olduğu, "üretim ilişkilerinin hukuksal terminolojide ifade edildiği; hukuksal ifadesi olmadan üretim ilişkilerinin gerçekleşemeyeceği" itirazı yöneltilmektedir (79). Bu itiraza göre hukuk, hem alt hem de üstyapıda işlev görmektedir (81). Collins bu itirazları egemen ideoloji kavramı ile karşılamaktadır. Hukuk kuralları üretim ilişkilerini yansıtır ve kurar. Aynı zamanda bu kurallar üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Buradaki paradoks görüntüsü ideoloji kavramıyla aşılabılır. Hukuk bilinçli bir sosyal düzenleme ise, bu bilinç üretim biçiminde ortaya çıkan toplumsal etkinliklerden doğan egemen ideolojiler tarafından esinlenir (87). Hukuk, üretim kaynaklı etkinliklerin ve bilinçli düzenlemelerin etkileşimi olarak değerlendirilmelidir (90). Egemen ideolojiler başlangıçta, gelenek kurallarında ve ahlaki ölçülerde görünür hale gelir. Hukuksal düzenleme, egemen ideolojinin gereklerinin bir ifadesi olduğu için, zorunlu olarak bu tip davranış kurallarıyla çakışır. Hukukun özelliği, konulan biçimsel bir kuralın genellikle varolan gelenekleri kapsamaması ve toplumun üyelerinin de artık gelenekleri değil de hukuk kurallarını yönlendirici olarak kabul etmeleridir (87-88). Böylelikle, konularak (pozitif) olarak ortaya çıkarılan ve kamusal olarak alenileştirilen hukuk kuralı geleneği, doğru davranışın ölçütü olarak gereksizleştirilerek içerir. Hukuk, *metanormative* bir fenomendir (*aşkınkuraldır*) zira varolan davranış ölçütlerini yutar ve kapsar (88).

Hukuka sınıf araçsal yaklaşımı benimseyen Collins, bu yaklaşımın eksikliklerinden biri olarak "hukukun sadece bir baskı aracı olarak görülmesi"ni de eleştirmektedir. Hukuk bir sınıfın egemenlik aracı olsa da hukukun işlevleri, baskıcı aracı olmaktan daha geniştir. İlk olarak, hukuk, egemen ideoloji ile uyumlu olan davranış kurallarını benimseyip bunları güçlendirerek toplumdaki uyuşmazlıkları çözer. Hukukun ikinci işlevi ideolojiktir. Hukuksal kuramlar egemen ideolojinin en önemli yayıcılarındandır. Hukuk sadece insanları doğru davranışa zorlamaz, egemen ideoloji ile uyumlu bir haklı tanımlamasını da oluşturur ve yayar. Vatandaşların davranışlarını yönlendirecekleri ve birbirlerini eleştirebilecekleri yetkili ölçütler sunar. Siyasal düzen zorla olduğu kadar ideolojik hegemonya ile de sağlanır (COLLINS, 1982:91-92).

Marksizm ve hukuk konusunda yazarların fikir yürütmek zorunda oldukları kaçınılmaz soruya Collins de yanıt vermeye çalışmaktadır: Hukukun geleceği. Collins, Marksistler için, hukukun ortadan kalkmasının özgür bir toplum için şart olduğunu savunmaktadır. Komünist toplumda, üretim ilişkilerinin ve bundan kaynaklanan diğer toplumsal ilişkilerin hukuksal üstyapının desteği olmadan varolması mümkündür (Collins, 1982:94). Liberal varsayıma göre, hukuksuz toplumsal düzen olmaz. Hukuk olmasa herkes birbirini öldürür. Collins, hukuk fetişizminin, tüm toplumsal kuralları hukuk kuralı olarak kabul ettiğini ancak Marksistlerin, temel çelişkiler ortaya çıkıncaya kadar, hukuka gerek olmadan gelenek kuralları ve diğer ölçütlerle üretim ilişkilerinin düzenlenebileceğini savunduklarını belirtmektedir (99). Komünist toplumda uzlaşmaz sınıfsal karşıtlıklar ortadan kalkınca, hukukun varlığı da son bulacak; ancak, "hukuklaşmamış toplumsal düzen kuralları (-OK)" varlığını sürdürecektir. Collins'e göre, "örneğin, kürtaç, uyuşturucu ve tecavüz konusundaki yasaların egemen sınıfların çıkarlarının korunması ile ilgisini kurmak zordur. Devrimden sonra bu kuralların tamamen ortadan kalkacağını düşünmek için bir neden yoktur (107). Elbette, bastırıcı hukuk kuralları özgürlükle bağdaşamayacaktır fakat, işbirliği ve karşılıklı saygının temel kurallarından da toplumu yok etmeden vazgeçmek mümkün değildir (122). Her uygar toplumda, her zaman temel davranış kuralları, mahkeme benzeri yapılarca ifade edilip savunulacak davranış kuralları bulunacaktır (122).

Collins kitabının son bölümünde, siyasal mücadelede hukukun rolünü⁸ ele aldıktan sonra, muhalif eleştirinin hedefine “hukukun üstünlüğü (*rule of law*)” ideolojisini koymaktadır. Collins’e göre, devletin sivil toplumdan ayrılması üzerine gelenek kurallarının yerini pozitif hukuk kuralları almış; devletin yasama konusundaki egemenliği, hukukun diğer normatif sistemler karşısındaki üstünlüğünün yerleşmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, biçimsel adalet ve hukuksal sorunları siyaset dışı konular olarak değerlendiren özerk bir hukuksal mantık da bunu desteklemiştir. Bütün bu özellikler, bir temel ideoloji ile, “hukukun üstünlüğü (*rule of law*)” ideolojisi ile tamamlanmaktadır. Devletin ve hukukun yansızlık görüntüsü, bunların birer sınıfsal baskı aracı olduğu itirazlarını zayıflatmaktadır (COLLINS, 1982:134-137).

Radikal hukukçu için, doğru çizgi, hukukun üstünlüğü ideolojisinin gizemini kırma çabasına katılmaktır. Ayrıca Marksistler tarafından, biçimsel eşitlik anlayışı ve hukuk mantığının tarafsız özerkliği düşüncesine de karşı çıkılmalıdır. Hukukun üstünlüğü ideolojisi, varolan üretim biçiminin sürdürülmesine hizmet ettiği için, Marksist siyasal etkinliğin ve hukukbiliminin (jurisprudence) temel hedefi olmalıdır (COLLINS, 1982:139-141).

Collins’in çalışmasını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, Marksizm ve hukuk bağlantısını kurmaya çalışan incelemelerin hemen hemen tüm klasik sorunlarını yaşadığı görülmektedir. Collins, bu konudaki çalışmalarda, özellikle Doğu Bloku dağılmadan önce yapılan çalışmalarda daha bariz şekilde yaşanan sosyalist ülkeler hukuk sistemlerini ele alıp almama gerilimini, kitabının başında bunları tamamen dışarıda bırakacağını belirterek atlamıştır. Bu tavrın, Marksizm ve hukuk bağlantısını kuramsal düzlemde geliştirmeyi amaçlayan çalışmalarda kolaylık yaratmasına karşılık, Ekim Devrimi sonrası başlayan ve Stalinist istikrarın sağlanmasına kadar geçen sürede yaşanan hukuk ve devlet konusundaki siyasal/kuramsal mücadeleyi gözardı etmek; burada üretilen zengin kuramsal birikimin sahiplenilmesini engellemek gibi bir tehlikesi bulunduğu da gözardı edilmemelidir. Collins’in çalışmasında, görülen bir diğer klasik sorun, hukukun, Marksizm içinde müşahhas bir inceleme nesnesi olarak ortaya çıkarılamamasıdır. Hukuku, Marksizmin devlet, siyaset, ideoloji, altyapı, üstyapı gibi büyük konularından bir türlü yeterince ayırtıramama, hukukun Marksist incelenmesinin önündeki en temel engellerden biridir. Hukukun bu konulardan bağımsız olmadığı ve devlet, siyaset, ideoloji, altyapı, üstyapı incelemeleriyle fikri bağı olmayan bir hukuk çalışmasının doğası gereği eksik kalacağı açıktır. Ancak, hukuk konusunda Marksist değerlendirme yaptığını iddia eden bir çalışmanın, devletin doğası, görece özerkliği, ideoloji, altyapı-üstyapı ilişkisi, minimum ve maksimum siyasal program tartışmalarıyla doldurulması da “yığmadan kaynaklanan bir eksiklik”tir. Verimli sonuçlar elde edebilmek için hukuk konusunun, Marksizmin özerk inceleme alanı haline getirilmesi zorunludur.⁹ Collins’in kitabında, hukuk incelemesi yapma gayretinden kaynaklanan, aşağıda inceleyeceğimiz Weyl’lerin çalışmalarında gördüğümüz, bir hata ile, hukuk sisteminin tüm dallarının tek tek Marksist çözümlemesini yapmaya çalışma hatasıyla karşılaşmamaktadır. Collins’in çalışmasında böylesi bir umutsuz girişim bulunmamakla birlikte hukuk konusunun, Marksizm’in klasik tartışma alanlarından yeterince özerkleştirilip özgün biçimde ele alınabildiği de söylenemez. Marksizm ve hukuk çalışmalarında, Marx/Engels’in hukuk düşüncesinin gelişim bütünlüğü değerlendirilmemekte, sol içi tartışmalarda kullanılan klasik parçalara atıf yapılmakla yetinilmekte ve Marx’ın uyardığı “konuyu özdeyişler biçiminde ele alma tehlikesi”yle (MARX, 1976:91) karşılaşmaktadır. Collins’in çalışması da bu hatadan masun değildir.

⁸ Hukuk bir yandan kapitalist üretim biçimi tarafından üretilen sınıfsal ilişkileri gizlerken temel siyasal haklar, işçi sınıfı örgütlenmelerinin devrimci bilinci kurmasını kolaylaştırmaktadır (Collins, 1982:142).

⁹ Kanımca bu konudaki ön önemli girişim Pasukanis’in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı çalışmasıdır. Kitabında Pasukanis’e de değinen Collins, onun “tüm hukuk kurallarını, meta mübadelesinin yansıması olarak değerlendirdiğini; bu yaklaşımın ancak sözleşmeleri açıklayabileceğini diğer hukuk konularının açıkta kaldığını (109) savunarak kaba maddecilikle eleştirmektedir (111). Collins’in Pasukanis’i yeterince anlayamadığının en önemli kanıtı, ona ilişkin değerlendirmelerini kitabının hukukun geleceğini ele aldığı bölümle sınırlamış olmasıdır.

IV. Hukuka ve Sovyet Bloku Hukuk Anlayışına Övgü: Weyl

Marksizm ve hukuk konusunda yazarlar, büyük çoğunlukla, Sovyetler Birliği'nde hukukun gelişimine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Doğu Bloku kaynaklı propaganda veya Batı kaynaklı karşı propaganda çalışmalarını bir kenara bıraktığımızda, Marksizm ve hukuk konusundaki teorik incelemelerde, hukukun devrim sonrası tarihi gelişimi üzerinde durulduğu ancak bu gelişimin Marksist ilkelerle tutarlılığına ilişkin bir yorumdan kaçınıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerin hukuk sistemlerine ilişkin geniş bir yazın bulunmaktadır. Ancak görebildiğimiz kadarıyla, bu yazın, Marksizm ve hukuk bağlantısına ilişkin kuramsal çalışmalardan değil, ilgili devletlerin yürürlük hukukuna ve burada yaşanan hukuki sorunlara ilişkin “klasik” hukuk temelli yazılarından oluşmaktadır (Geniş bir kaynakça için bkz. WEYL, 1975:496-506).

Burada inceleyeceğimiz iki kitap, Fransız Komünist Partisi çizgisinde, SSCB hukuk sistemini ölçüt olarak alarak Fransız burjuva hukukunu eleştiren, SSCB'deki tarihsel gelişmelere çok sınırlı biçimde değinen, Marksizm ve hukuk genel teorik bağlantısının yanı sıra tek tek hukuk dallarını da inceleyen, bunları yaparken de geri plana hukuk ve SSCB övgüsünü yerleştiren çalışmalardır.

İlk kitap, 1968 yılında Éditions Sociales'den çıkan *Gerçekte ve Eylemde Hukuk'un Payı (La Part du droit dans la réalité et dans l'action)* adlı çalışmadır. Bu kitabın bizim açımızdan bir önemi de, Türkçe'de bulunan **saptayabildiğimiz** tek Marksist hukuk çalışması olmasıdır. 80 öncesinde, Şiar Yalçın tarafından çevrilen ve Konuk yayınlarından 1975 yılından çıkan kitabın başlığına Türkçe basımda “*Marksist-Leninist bir yaklaşımla*” açıklaması eklenmiştir.¹⁰

Monique ve Roland Weyl'in ele alacağımız ikinci kitabı, 1974 yılında yine Éditions Sociales'den çıkan *Devrim ve Hukukun Perspektifleri, Sınıflı Toplumdan Sınıfsız Topluma (Révolution et perspectives du droit, de la société de classes à la société sans classes)* başlıklı çalışmadır.

Weyl'lerin her iki çalışması da kesin ve açık bir hukuk övgüsü içermektedir. İlk çalışmasında, Sovyet ve kimi zamanda Çekoslovak sosyalist hukuk sistemleri ölçüt alınarak Fransız burjuva hukuku eleştirilmektedir. Ancak saf bir hukuk eleştirisi değil; bir sistem eleştirisi sözkonusudur. “Sosyalist hukuk” ölçüt alınarak kapitalist hukuk eleştirilmektedir. İki gelişim aşaması arasında hukukun yapısında bir değişiklik olup olmadığı veya olması gerekip gerekmediği hiç tartışılmamıştır. Gerçekte Weyl'ler böyle bir fark görmemektedir. Tek ve temel fark, kapitalist devlet ve hukukun, sayıca az bir egemen sınıfın baskı aygıtı niteliğini taşıması, sosyalist devlet ve hukukun ise, bu niteliğini yitirmese de, artık sadece sayıca az bir kesimi baskı altında tutan, toplumun büyük çoğunluğunun hizmetinde bir araç olmasıdır. Varlıkbilimsel bir farklılık bulunmamaktadır. Yalnızca hukukun hizmet ettiği çıkar farklılaşmıştır.

Weyl'ler için temel sorun, daha geri varolan hukuktan daha ileri “sosyalist” hukuka geçmektir. Bizzat hukukun varlığı tartışma konusu yapılmamaktadır. Özellikle, ilk kitabında, ceza hukukundan uluslararası hukuka Fransız hukuk sisteminin geniş bir panoramasını çıkarmakta, eleştiriler getirmekte, ancak eleştirileri daha iyi olduğunu düşündüğü sosyalist blok hukukuyla kıyaslama yapmaktan öteye gitmemektedir. Köklü bir hukuk çözümlemesi bulunmamaktadır. Fransız Komünist Partisi'nin, kapitalist sistemi, olgunlaştırarak devrime varma düşüncesine dayanan sakıncımlılığı, Weyl'lerin Marksist hukukçuluğuna da yansımaktadır.¹¹ Weyl'ler, sosyalist hukuka varmayı arzulamakta, bunun için Fransız kapitalist hukuk sistemini eleştirmekte ancak

¹⁰ Türkçe baskıda, yazarların isminin Monique-Roland biçimde verilmiş olması, tek isim izlenimi yaratmaktadır. Gerçekte kitap çift yazarlıdır. Monique Weyl, Roland Weyl. Bu nedenle yazarlara *Weyl'ler* şeklinde atıf yapılacaktır.

¹¹ Weyl, hukuksal yoğunlaşmanın/olgunlaşmanın, devrimci kopuşun sağlanması için gerekli koşullardan biri olduğunu savunmaktadır. (1975:185); ‘Sosyalizme geçiş için, güvence sağlayan bir hukuksallık konusunda güçlü bir ideolojik ve kurumsal birikim önemlidir (209).’

hukukun “itibarını yıkıcı” hiçbir girişimde bulunmamaktadır. Bu teorik tavır, aynı zamanda doğru siyasal çizgi olarak da kabul edilmektedir. Weyl’lerde, 1968 Hareketi ve onun yol açtığı “maceracı” siyasal çizgiler karşısında bir tavır alışı olduğunu düşündürecek denli yasallık takıntısı bulunmaktadır. Weyl’lerin herhangi bir şekilde itiraz edemeyeceğimiz görüşüne göre, işçi sınıfı, burjuva hukukunun, burjuvazinin yarattığı ancak artık terk etmek istediği ileri unsurlarıyla, sınıf hareketinin burjuvaziden kopararak aldığı ileri unsurlarına sahip çıkmalıdır. Bu sayede, sosyalist topluma geçiş mümkün hale gelecektir. Kapitalist hukuk ile sosyalist hukuk arasında, bir süreklilik bulunmaktadır.

Hukukun Payı (1968) kitabında, ayrıntılı hukuk incelemelerinin geriplanında sürüp giden bu tezler, *Devrim ve Hukukun Perspektifleri* (1974) kitabında tam bir açıklıkla ortaya konmaktadır. 1974 tarihli çalışma, hukukun itibar kaybetmesine karşı bir savunuyu olarak tasarlanmıştır. Aşağıda sırasıyla iki çalışmayı kısaca ele alınacaktır.

Ellidokuz sayfayı bulan Giriş bölümünü de saymazsak, *Hukukun Payı*, kapitalist hukukun ve sosyalist hukukun (özellikle SSCB yürürlük hukukunun) ele alındığı iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Marksist hukuk çözümlemesi konusundaki tavır ortaya konmakta; iki sapma belirlenmektedir: “Hukuk kavramı ile mücadele kavramını birbirine karşıt durumda göstermek ve –legalitinen (kanuna uygunluğun) ve adaletin burjuva niteliğini ileri sürerek hukuki uğraşlara boş vermek” sol sapma olarak; “durmadan avukata danışan, falanca metni zorlamak, filanca metni de göz önüne almak, virgüller üzerinde oynamak suretiyle falanca işin mümkün olup olamayacağını sorup duran sendika sorumlusu”nun tavrı da sağ sapma olarak tanımlanmaktadır (WEYL, 1975:8-9). Weyl’lere göre “iki tutumun da hatalı yönü, gerçeğin bir ögesi olan hukuk verisinde bir eylem ögesi, bir mücadele ögesi görmemektir (10).” Ona göre hukuku, bir kenara atarak veya takıntı haline getirerek değersizleştirmeden bir çözümlemeye tabi tutmak gerekmektedir.

Weyl’ler “Marksizmin hukuk incelemesi için zorunlu sayılan anahtarları” üç noktada toplamaktadırlar: “Esas veriler üç tanedir. Birincisi temel, diğeri düzeltici niteliktedir: “1. Sosyal ilişkilerin, üretim ilişkileri ile belirlenmesi; 2. Değer yargıları ölçütleri (Marksizm hukuki ilişkinin değerlendirilmesi için bir etik önermektedir); 3. Hukukun sadece bir irade sorunu olmadığı gerçeği (1975:40).” Weyl’lere göre “hukuk, herşeyden önce bir tahakküm aracıdır. Ancak bu sıfatıyla diğer tahakküm araçlarına kıyasla özel nitelikte bir araçtır: İdeolojik nitelikte bir araçtır (1975:46). ... [Hukukun oluşumunda] İrade kuşkusuz belirleyici ve asal bir **eğilim** ögesi olarak ortaya çıkar. Ancak hukukî ürün, tarihi müktesabat, ideolojik miras, ekonomik veriler, çelişik çıkarların ikincil ama dayanaklı gücü, uluslararası durum, v.b. gibi faktörlerin etkisiyle değişikliğe uğrar(49).”

Yukarda belirttiğimiz gibi, Weyl’ler, Brimo ve Stoyanovitch’i Marks ve Engels’in çalışmalarından yeterince yararlanmamakla eleştirmekle birlikte, hukukun Marksist yöntemle nasıl kavranması gerektiğine ilişkin yazdıklarında herhangi bir klasikten yararlanıldığına ilişkin bir belirti bulunmamaktadır.

Tarihsel gelişimde, sosyalist hukukun gerisine koyduğu kapitalist hukuku kavrayışları, Weyl’lerin hukuk övgüsünün belirginleştiği noktadır. Onlara göre kapitalist hukuk, ilerici potansiyel taşıyan, çelişik bir hukuktur (WEYL, 1975:56 vd) “Bir yandan kurulu düzeni korumayı amaç edinen otorite hukuku; öte yandan hâkim sınıfa kendi iç ilişki kurallarını sağlamayı amaçlayan organizasyon hukuku. İkinci derecede olmak üzere, hukuk ezilen sınıfın ilişkilerini düzenler ve bir ölçüde ihtiyaçlarına cevap verir; ama sadece egemen sınıfın bunda çıkarı varsa ya da bu ihtiyaçları karşılamamak elinde değilse (62).”

“Kapitalist hukuk, taviz hukuku ile sulandırılmış bir tahakküm hukukudur (43).”

Weyl’ler, kapitalizm içinde bir “karşı-hukuk” tanımlamaktadır. Karşı-hukukla, “kapitalist hukukun bir parçasını oluşturmakla beraber, bu hukukun fonksiyonuna ve amacına yabancı, ilerici, demokratik ve halkçı hukuk sektörü” kastedilmektedir (1975:141). “Karşı-hukuk, ileri kapitalizmin ihsan ettiği bir hak olmak şöyle dursun, tam tersine, her seferinde büyük çatışmaların ganimeti olmuştur (143).” Karşı-hukuk, kapitalist hukuk içinde ayrı bir hukuk, bir çeşit sosyalist hukuk

değildir (161). “Kapitalist sistemin bütünü ile kaynaşması yüzünden, bu karşı hukuk gerçek bir çelişki yaratmaktan ve tümü ile kapitalist hukuk sisteminin sınıf muhtevasını çürütmekten uzaktır (162).” Ancak, yarattığı baskı, iktidardaki sınıfın, burjuva hukukunun temel değerlerini inkar etmesine yol açar. “İktidardaki sınıf, hukuk sistemini, ezilen sınıfın baskısından ve etkisinden, meşruiyet [demokratik yasallık] ilkesini, yani tüm hukuk sistemini inkar etmekle kurtulabilir ancak (167).”

Weyl’ler, kapitalist hukukun bir de yansız ve teknik bir yönünün bulunduğunu savunmaktadır. Bu özellik de burjuva hukukunun olumlu yönlerinden biridir: “Bilançonun aktif hanesine bir olay daha eklemek gerekir: Hukuk tekniğinin gelişmesi....[Bunlar] günü gelince âdil bir toplumun hizmetinde de kullanılabilirler (WEYL, 1975:61).” Weyl’lerde hukuk, kapitalist toplum için olduğu kadar sosyalist toplum için de bir araçtır ve hukukun sönümlenmesi bakış açısı bulunmamaktadır.

Weyl’lerin kurduğu kuramsal çerçevede bu noktada bitmektedir. Kitabın kalan bölümleri, Fransız sisteminden ile sosyalist bloktan alınan güncel ve tarihsel örnekler üzerinden yapılan kaba bir siyasi kalem kavgasıdır. Çok sayıdaki örneğin arasında, sınırlı ve dağınık biçimde, kuramsal saptamalar da yapılmaktadır. Temel amaç, Fransız hukukunun baskıcı yönünü yermek, bu hukuk içinde işçi sınıfının kazanımlarından oluşan “karşı hukuku” savunmak, Sovyet hukukunun baskıcı yönünü, geçici bir zorunluluk olarak mazur göstermeye çalışmak¹²⁻¹³ ve bu hukuku devletçi, pozitif hukukçu bakış açısıyla değerlendirmektir. Hemen hemen tüm hukuk dallarının ve temel hukuksal kurumların ismi zikredilmekte ve bunlar kısaca, egemen sınıfın baskı aracı olarak “açıklanmakta”dır. “Kapitalist hukukun bir zerresi yoktur ki, toplumun sınıf muhtevası hesaba katılmadan değerlendirilebilsin (129)” saptamasından hemen bir sayfa sonra, “kanunun gerçekten genel çıkarı temsil ettiği alanlar da yok değildir (130)” denilmekte ve “nüfus sicillerinin tutulmasına, ilaç yapım ve satımının düzenlenmesine, bedeni zarar verme, ırza geçme, çocuk

¹² SSCB eleştirisi, yine FKP çizgisiyle tutarlı biçimde, sadece, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 20. ve 22. Kongre kararlarındaki özeleştirici çerçevesinde yapılmaktadır. SBKP kendini eleştirdiği için, Weyl de eleştirime gücünü bulmaktadır. (Bkz., WEYL, 1975: 363 vd.)

Weyl, Devrim sonrası hukuk alanındaki baskıcı ve keyfi gelişmeleri (suç ve cezaların yasallık ilkesinin ortadan kaldırılması, itirafın kanıt sayılması, siyasal suç kategorisinin kullanılması, istisnai hukuksal ve yargısal rejimlerin artması, hukukun baskı işlevinin güvence işlevinin önüne geçmesi, vs...) aktarmakta, bunun temel nedeni de sosyalist toplumun, bir hukuk birikimi ve kültürünü devralmamış olmasına bağlamaktadır (1974:51). Sovyet hukukunda, vatandaşların birtakım biçimsel haklara sahip olması değil bunları kullanabilecek iktisadi/maddi olanakların yaratılması önemlidir¹²; bu anlayışa dayanılarak hukukun koruyucu biçimciliği geri plana atılmıştır. Weyl, SBKP’nin, ***Kruşçev’in ünlü konuşmasını yaptığı ****1956 20.Kongresi’ni, sosyalist hukuk konusundaki hataların itirafının ve düzeltilmeye başlanılmasının miladı olarak kabul etmektedir (Weyl, 1974:64 vd.). Weyllere göre, Kongre, iktidarın kötüye kullanımına, vatandaşların boyun eğme eğiliminin sakıncalarına dikkat çekerek, bireylerin kendilerini, kendi iktidarlarının kötüye kullanımlarına karşı koruyacak araçlara sahip olmasının önemini kabul etmiş, burjuva hukukunun evrensel koruyucu ilkelerine dönülmesinin yolunu açmış ve böylelikle Lenin’in “burjuvasız burjuva devleti” saptamasının önemi ortaya çıkmıştır (65).

¹³ SSCB’de zaman zaman hukuk dışına çıkarak ama genellikle hukuk aracılığıyla uygulanan baskıyı, geçici bir gereklilik olarak meşrulaştırma çabası da mevcuttur. Zamanında bu kitapla kurduğu yakınlığı pişmanlıkla anan bir yargıç, kitabın bu kaba özürçülüğünü dile getirmektedir. “1970 yılında Monique ve Roland WEYL’in *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı* kitabı, Fransızca bilen pek çok hukukçuda eleştirel düşüncüyü güdüleyen büyük gürültü koparmıştı. 1990 yılında yeniden okuduğumda bu kitap bana, gençlik günlerimin ve modası geçmiş dönemlerin kalıntılarını hatırlattı: kolay bir iyikötü karşıtlığı, kapitalist rejimlerdeki hukuk devletine reddiye, sosyalist ülkelerdeki “geçiciyi-baskıya” sürekli özürçülük, Fransa’nın Strasbourg yargısından kaçtığı bir dönemde burjuva temel hakların ve Avrupa boyutunun Fransız reddiyesi. Bunlar benim için artık tahammül edilmez şeyler ve şimdi beni, üniversitelerde bize öğretilen pozitif hukukun büyüsunü bozduğu zaman (hâlâ faydalıdır) duymuş olduğum hayranlık kadar bunaltıyor. **Être juge en Russie**, Christian WETTINCK, <http://juripole.u-nancy.fr/Magistrature/Belgique/jourrusse.htm>, 20.6.2002, Extrait du JJD (Journal des Juristes Démocrates) n° 75 du 20 septembre 1990

kaçırılması yasaklarına ilişkin yasalar örnek verilmektedir.¹⁴ Tüm toplumsal biçimleri kesen ortak ve vazgeçilmez bir hukuk anlayışının izleri bulunmaktadır.¹⁵

Weyl’ler, kapitalist hukuk ile sosyalist hukuk arasında, hukuk olma bakımından bir fark görmemekte, ayrımı, iki sistemin amaçları bakımından koymaktadır. “Kapitalist legalitenin sınıf muhtevası, sınıfın sınıf üzerinde tahakkümünü sürdürmek amacına dayandığı halde, sosyalist legalitenin sınıf muhtevası, toplumun sınıflara bölünmesinin tasfiyesine dayanır (1975:280).” Sosyalist toplumda da devletin zorlama işlevi sürecektir, çünkü kapitalist sınıfın tasfiyesi biranda gerçekleşmez, ayrıca toplumsal hayatta anarşi ve başıboşluğun hüküm sürmesi mümkün değildir, toplum gerekli aşamaya ve kültürel düzeye gelinceye kadar, devlet zorlayıcı hasleti ile ayakta kalacaktır ve “bu zorlama, aynen kapitalist hukukun araçlarından yararlanır: idarî güdümcülük ve ceza baskısı; fakat amaçların farklı oluşu nedeniyle sosyalist zorlamanın hem kriterleri değişiktir, hem biçimleri; ayrıca sınırlı bir zorlamadır bu (283).”

Hukukun araççı kavranışı, hukukun, hem kapitalist toplumda hem de sosyalist toplumda aynı rolü oynadığının kabulüne götürmektedir. “Teknik bakımdan, hukukun sosyalist toplumun sosyal ilişkilerine müdahalesi, kapitalist toplumun sosyal ilişkilerinde oynadığı rolün aynısını oynar ve aynı genel ilkelere cevap verir (WEYL, 1975:321).” Bununla birlikte, gerçeklik ile hukukun araççı kullanımı arasındaki ilişkinin tek yönlü kurulmadığını kabul etmeleri Weyl’lerin yaklaşımının aşırılığını bir ölçüde törpülemektedir. Hukuk, gerçeklik üzerinde tek başına etki göstermez, kendisi de etkileşime girer, “hukuk, kültür, ekonomi ve davranış arasında çok yanlı ve sürekli bir alışveriş, bir karşılıklı etki ve tepki devresi vardır. Bu alışverişte, etki yollarından her biri bütün ötekiler üzerinde etki yaratır (328).”

Weyl’ler yaptıkları hukuk savunusunu, hukukun güvence olma işlevine dayandırmaktadır. “Hukuk, **her şeyden önce** otoriteye ve suistimallerine karşı, keyfi eylemlerine karşı bir güvence teşkil etmeseydi, otorite müdahalelerine hukuk kılıfını giydirmek ihtiyacını duymazdı. ... Hukuk tarifi gereği, keyfinin, indinin karşıtıdır. Bu da hukukun, onu empoze eden iktidarın gücü tarafından tayin edilmediği ya da icra ve infazını gücüne borçlu olduğu bu iktidara bağlı bulunmadığı anlamına gelmez. Ancak işlemlerine hukuki bir kılıf geçirme kaygısını duyan bu aynı iktidar açıktan açığa keyfi eylemlere başvurmak hakkına sahip olmadığını kabul etmiş demektir (1975:12).”¹⁶ Hukuk, genellikle demokratların ve özellikle emekçilerin elinde yararlı bir silâh olabilir (17).”

Gerçek muhtevası sosyalist olmayıp sadece sosyal bile olsa, burjuva demokrasisinin sosyal muhtevasının ve yeni demokratik biçimlerinin zenginleştirilmesi ve halk egemenliğinin evrensel ilkelerinin sonuna kadar götürülmesi çerçevesinde “hukuka saygıyı savunmak, tutuculuk ve gericilik değil, demokrasi ve ilerlemeyi savunmaktır (WEYL, 1975:273).”

Weyl’lerin yaptığı hukuk savunusu, hukukun sönümlenmesi düşüncesinden vazgeçilmesi sonucuna da varmaktadır. Onlara göre, “devletin göçüp gitmesi hukukun göçüp gitmesi yolu ile değil, hukuk kuralının biçim değiştirmesi yolu ile gerçekleştirilir. Bu kuralın ise sadece niteliği değişir, zorlayıcı değerini yitirir fakat normatif, düzenleyici ve ahlâki davranışın belirleyicisi niteliğini korur...Yeni oyun kuralları yepyeni bir biçim alacak, her türlü zorlamadan arınmış olacak, salt gönül rızasına dayanacak, ama yine de bir ‘kural’ olarak kalacak ve bu kuralların kaynağı ister istemez hukukî bir nitelik taşıyacaktır (WEYL, 1975:348-349).”

Hukuka, siyasal mücadele içinde de büyük bir önem atfedilmektedir. Weyl’lere göre, sosyalizme barışçıl yollardan geçişin esas kanalıdır hukuk. Süreklilik içinde bir dönüşüm ve bu

¹⁴ Benzer bir yaklaşım ve benzer örnekler Collins’de de bulunmaktadır.

¹⁵ “Toplum hayatının düzeni ile ilgili her şeyin (ister adam öldürme ister gereksiz yere bir trenin imdat zilini çalmak yasağı söz konusu olsun) [kapitalist-sosyalist] iki sistem arasındaki ortak bir düzenlemenin temelini teşkil ettiği açıktır (Weyl, 1975: 386). “Hukukun işlevi ve sosyal yeri aynıdır (389).

¹⁶ Sosyalist toplum kurulurken de burjuva hukukunun güvenceleri kullanılacaktır. “Halkçı kurumların gelişimi, demokratik meşruiyeti baskıcı veya zorlayıcı müdahalelere karşı korumak için burjuva demokrasisi tarafından denenmiş tekniklere sırt çevirmez (Weyl, 1975:255).”

dönüşüme götüren barışçı yollar tanımlanmaktadır: “Barışçı yollar mevcut legaliteden (bundan ülkenin çoğunluğunun katılmasıyla hukukun genel ilkelerine saygı gösterilmesini anlıyoruz, yoksa bir vali yasakladı diye herhangi bir gösteri yürüyüşünden vazgeçilmesini değil) hareketle yeni bir legalitenin geliştirilmesini içerir fakat bu legaliteyi kökünden değiştirmeyi amaçlar. Barışçı yollar anlayışına göre, halkçı eylem, belirli hukuk ilişkilerinin çerçevesinde ve onlardan hareket ederek, bizzat bu hukuk ilişkilerini kökünden değiştirmeye yönelir (WEYL, 1975:392).”¹⁷

Weyl’lerin ele alacağımız ikinci kitabı, *Hukukun Payı*’ndan altı sene sonra 1974 yılında yayınlanan, *Devrim ve Hukukun Perspektifleri, Sınıflı Toplumdan Sınıfsız Topluma*’da, ilkinden farklı olarak kuramsal yaklaşım ağırlıktadır. İlk kitabın, hukukun her dalına ve güncel Fransız uygulamasına ilişkin Marksist değerlendirme çabasından farklı olarak *Devrim ve Hukukun Perspektifleri*, kuramsal bir hukuk savunusu yapmayı hedeflemektedir. Hukuk ideolojisi eleştirisinin sonucunda “hukuk-karşıtı bir ideoloji” gelişmesi tehlikesine dikkat çekmektedir. Weyl’lere göre, hukuk-karşıtı ideoloji, burjuvazinin icadıdır ve bir burjuva ideolojisidir (1974:119). “Hukuksal ideolojinin eleştirisinde hukuk-karşıtı ideolojinin tehlikeleri” başlığını taşıyan ilk bölümden sonra, “hukuksal ideolojiden hukuksal kültüre” başlıklı ikinci bölüm yer almaktadır.

Hukukun Payı’nda yaklaşık beşyüz sayfa boyunca izini sürdüğümüz kuramsal argümanlar daha açık biçimde *Devrim ve Hukukun Perspektifleri*’nde yer almaktadır.

Kitap, hukukun, tarihsel olarak pek sevilmediği, hoşnutsuzlukla malul olduğu saptamasıyla başlamaktadır. Bu yaygın hoşnutsuzluğa karşın hukuk, özellikle burjuva devrimlerinin ardından, anarşi olasılığına karşı bir güvence olarak yeniden itibar kazanmıştır. Günümüzde ise, özellikle Marksizm’in hukuk eleştirisinden beslenen işçi sınıfının siyasal eylemi, hukuka tekrar itibar kaybettirmektedir. Sistem karşıtı bu tepkinin yarattığı hukuk karşıtı havayı, sistem içi eğilimler de beslemektedir. “Modernçi ve teknikçi” hukuk karşıtlığına göre hukuk, bilim ve tekniğin doğru kabul ettiği verilerin hayata geçirilmesinde etkenliğe karşı bir engeldir (WEYL, 1974:12,120). Hukukun böylesine itibar kaybetmesinin, hukuk-karşıtı bir ideoloji yaratılmasının demokrasi-karşıtı sakıncaları bulunmaktadır (1974:14 vd.).

Weyl’ler, günümüz kapitalist toplumundaki bu değersizleşmesine karşın hukukun, işçi sınıfının mücadelesinde kullanılmasıyla yeniden değer kazanacağını belirtmektedir. *Hukukun Payı*’nda sürekli vurgulanan “burjuva hukukunun, işçi sınıfı mücadelesiyle kazanılan demokratik yönünün savunulması” tezinin, Fransız Komünist Partisi’nin tezi olduğu da açıkça ortaya konmaktadır.¹⁸

Kapitalizm içi teknikçi hukuk eleştirilerinin üzerinde fazla durmayan Weyl’ler buradan, sosyalist toplumda hukukun konumuna ilişkin hukuk-karşıtı görüşlerin eleştirisine geçmektedir (1974:23). Yazarlar burada bir kayma yaratmakta, sosyalizmde hukukun rolü konusundaki eleştiriler “sosyalist yasallık” eleştirisi şeklinde algılamakta, bunlar “sosyalist yasallık anlayışına yapılan saldırılar” olarak göğüslenmektedir.

Weyl’lere göre, sosyalizm ile hukukun çelişik olduğunu düşünmek “nihilist bir tavır”dır. Weyl’lerin, hukuk ve sosyalist toplum veya kapitalist hukuk ile sosyalist hukuk ilişkisini kavrayışı konusunda, *Hukukun Payı*’ndan yaptığımız aktarmaların yeterli olduğunu düşünüyoruz. Bu kitapta sorun, bir kalem kavgası vesilesiyle ele alınmaktadır. *Hukukun Payı*’nda, Brimo ve Stoyanovitch’i eleştiren Weyl’ler bu kitapta da J.-M. Vincent ve onun üzerinden Pasukanis ile hesaplaşmaktadır. Vincent’in, Pasukanis’in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* (1926) kitabının, Fransızca çevirisine yazdığı sunuşta (1970), devletin ve hukukun sönümlenmesi için güçlenmesi gerektiğini savunan

¹⁷ “Barışçı yollar, meşruiyetçi (legalist) değildir; şu anlamdaki, dünyayı değiştirmek için hukuk metnin sihir ve kerametine güvenmezler. ... Ne hükümet darbesine ne de iç savaşa gerek kalmadan, bu üretin araçlarının özel mülkiyetten çıkarılması ve yerine donatım, üretim ve dağıtım planlamasına dayanan sosyalist bir rejim getirilmesi olanağını öngörürler (WEYL, 1975:392).”

¹⁸ 1934 yılında Maurice Thorez tarafından ortaya konduğunu belirtiyor (Weyl, 1974:18).

Sovyet Marksistlerini “tuhaf” olarak niteleyerek eleştirmesini¹⁹, nihilist tavrın örneği olarak göstermektedir. Hukukun, sosyalist bir rejim inşa edilirken “sönümlenmesi gerektiği öngörüsüyle köklü bir eleştiriye tabi tutularak ve bu amacı sağlayacak şekilde kullanılması gerektiği düşüncesinin kuramsal kanıtının klasiklerde bulunamayacağını düşünen Weyl’ler, Vincent’in kuramsal kanıt olarak “eski bir Bolşevik militana” (Pasukanis’i kastetmektedir) başvurduğunu düşünmektedir (1974:28). Pasukanis, Lenin’in *Devlet ve Devrim* çalışmasının izinde yazmıştır kitabını; devletin sönümlenmesi konusundaki görüşlerin açık yansımaları görülmektedir. Weyl’lere göre ise Devrim sonrası gelişmeler ve uygulamanın dayattığı ihtiyaçlar hukukun sönümlenmesi fikrini yanlışlamıştır (35).²⁰ “Sosyalizmin gelişmesi ve yerleşmesi hem sosyalist legalitenin güçlenmesini gerektirmiş hem de bunun şartlarını yaratmıştır (36).” Pasukanis’in iddia ve itirazlarının aksine, devrim sonrası “toplumda, burjuva hukukun payı azaldığı oranda sosyalist hukukun payı gelişir (95).” Weyl’lerin Lenin’in yazılarına dayandırdığı bu sav, Pasukanis’in temsil ettiği, “sosyalist bir hukuk” olamayacağı; devrim sonrası toplumsal gelişimin, devletin ve hukukun sönümlenmesi doğrultusunda ilerlemesi gerektiği; yeni bir hukuk inşa etmenin bu temel amaçla çelişik olduğu tezinin karşısında yer almakta ve resmi SSCB görüşünü temsil etmektedir.²¹

Weyl’lere göre, Marx ve Lenin, anarko-sendikalist gözlüklerle yapılan okumaların anladığının aksine, hukuku değil sadece “burjuva hukuku”nu eleştirmiştir (1974:90-93, 104, 105). Hukuk devletle eşitlenemez, ileri derecede örgütlenmiş bir toplumda kuralların bulunması kaçınılmazdır; bunun “hukuk” terimiyle ifade edilmesi gerekemeyebilir(107). Weyl’ler devletin sönümlenmesi konusunda, Stalin’nin ortaya koyduğu, devleti güçlendirerek ortadan kaldırma tezini benimsemektedir: “Devletin sönümlenmesi mi? Elbette. Fakat bu devletin, demokrasinin güçlendirilmesiyle birleşmiş güçlenmesinden geçer (1974:77,181).”

V. Hukuki Normativizmin Kurucusundan Marksizm ve Hukuk Değerlendirmesi: Kelsen, “The Communist Theory of Law”

Marksizm ve hukuk bağlantısını kuran çalışmaları inceleyen araştırmacıları herhalde en çok, hukuki normativizmin kurucusu Hans Kelsen’in 1955 tarihli, *Komünist Hukuk Teorisi* (*The Communist Theory of Law*) kitabıyla karşılaşmak şaşırtacaktır. 20. yüzyıl başından itibaren tüm üniversitelere yerleşen normativist pozitivist hukuk anlayışının kurucusunun kendisini, “komünist hukuk teorisi” ile hesaplaşmak zorunda hissetmesi gerçekten şaşırtıcıdır.

Giriş bölümü olmayan, iki sayfalık bir önsözü ve tek sayfalık bir sonucu bulunan 193 sayfalık bu kitapta, ilk olarak Marx ve Engels’in devlet ve hukuk konusundaki görüşleri özetlenmekte daha sonra, Lenin’den başlayarak Sovyet hukuk kuramcıları (Stucka, Reisner, Pasukanis, Vişinski, Golunski ve Strogoviç) ele alınmaktadır. Ayrıca, Sovyet devletler hukuku kuramına da bir bölüm ayrılmıştır. Sovyet hukuk kuramcıları arasında en geniş yer Pasukanis’e verilmiştir. “Pasukanis’in Hukuk Kuramı” başlıklı bir bölümü, “Pasukanis’in Kuramının Reddi” başlıklı bölüm izlemektedir.

¹⁹ Vincent’a göre, “Pasukanis’in kitabı, SSCB’de hukukun (uzak gelecekteki) sönümlenmesinin hukukun günümüzde mümkün olduğunca geliştirilmesi ve güçlendirilmesinden geçtiğini kabul eden günümüz Sovyetik kuramlarının erken bir eleştirisidir. Bu tuhaf Marksistler için hukuk, bir kalıntı değil fakat komünizm yolunda gelişim için temel bir araçtır.” (Pasukanis, 1970:6)

²⁰ Weyl’lere göre, Pasukanis’in, hukukun sönümlenme hedefi taşımasına ilişkin görüşleri, sosyalist yasallığı zayıflatmış, hukukun güvence sağlama işlevini ortadan kaldırmış, buharlaşan Pasukanis de ortaya çıkan durumun kurbanları arasında yer almıştır. (1974:80). Ancak Weyl, Pasukanis’in, tezleri Sovyet hukuk teorisi ve uygulamasından tasfiye edildikten sonra ortadan kaldırıldığını unutmakta, hatta daha ileri giderek, Stalin dönemi Adalet Komiseri Vişinski ile Pasukanis’i madalyonun iki yüzü olarak nitelemektedir (82).

²¹ Pasukanis eleştirilerini, kendi dönemlerinin siyasal tartışmalarıyla da birleştirmekte, aynı bağlamda kurgulamaktadırlar. Weyl’lere göre, Pasukanis bir Marksologtur. “Sadece dölüt halinde sınırlı bir sosyalist deneyime dayanarak teori geliştirmeye, deneyimin eksikliğini, klasikler üzerinde şerhçi bir spekülasyonla gidermeye çalışması ile Pasukanis’in düşünüş tarzı, hukukkarşıtı ideolojilerini ortodoksinin mantosuyla gizlemeye çalışan günümüz Marksologlarının tipik tarzıdır (Weyl, 1974:83).”

Kelsen Marksizm'i, "toplumsal gerçeğin iktisadi yorumu" olarak nitelemektedir. Ona göre bu yorum, Marksist-karşıtı akımlar da dahil olmak üzere günümüz toplumbilimleri üzerinde "anti-normativist" bir etki yaratmış; bunun hukuk üzerindeki sonucu, hukukbilimi yerine hukuk sosyolojisini geçirme eğilimi olmuştur. Özellikle hukuk alanında bu anti-normativist bakış açısının Marksizmin hukuk konusundaki temel görüşüdür. Bu saptamalarla başlayan kitabın dürtüsünün, güçlü ve olumsuz etkisiyle, sosyal bilimlerde ve özel olarak da hukukta normativist yaklaşımı engelleyen Marksist hukuk anlayışı ile hesaplama olduğu kısa önsözünden rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Kitabın isminde "Komünist hukuk teorisi"nden söz edilmekle birlikte, kitapta Sovyet hukuk teorisi tabiri kullanılmaktadır. Gerçekte Kelsen, Marx ve Engels'te hukukun nasıl algılandığını açıkladıktan sonra, bu kuramın Sovyet deneyimiyle büründüğü şekli ele almaktadır. İncelediği yazarların hiçbirinin Marksizm dışında yer alma gibi bir iddiaları olmadığı açıktır. SSCB'nin resmi tezleriyle belirlenmiş de olsa tümü de Marksist yaklaşım içinde kalmışlardır. Bu nedenle, Kelsen'in Sovyet veya komünist hukuk teorisini değil de bir bütün olarak Marksist yaklaşımın hukukla ilişkisini değerlendirdiğini kabul edebiliriz.

Kelsen'e göre, Sovyet hukuk teorisi, başından beri, büyük ölçüde siyasi etkenlerin egemenliği altında kalmış; "Marx'ın ideolojik üstyapı kuramına uygun olarak, kapitalizme karşı ideolojik bir silah olarak değerlendirilmiş; Sovyet hükümetinin her politika değişikliğine itaatkar biçimde uyum sağlamıştır." Kelsen, incelemesinin "kendisini siyasetten bağımsızlaştıramamış bir sosyal biliminin utanç verici düşüşünü" göstereceğini belirtmektedir (Kelsen, 1955:vii).

Kanımızca hukuku ve bilimini siyasetten kurtarma iki anlama gelebilir. İlk olarak, hukukun, kökeni ve üretiminin siyaset ile ilgisiz olduğu; ikinci olarak da hukukun ve hukukbiliminin siyasetin bir "aracı", "oyuncağı" olamayacağı savunulabilir. Kelsen, açıkça belirtmese de her iki amacı da gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Birinci anlamlandırma, zaten Kelsen'in hukuk anlayışının temelinde yer almaktadır. Kelsen'in normativist hukuk kuramı, hukukun, kaynağı, kökeni ve üretimi gibi konuları tamamen "hukukun dışında" bırakmaktadır. İkinci yorum, yani hukukun siyasal araç olarak kullanılması, incelediğimiz eserindeki temel hedeftir.

Kelsen'in kurucusu olduğu normativist hukuk kuramı, "hukuku, saf bir düzenleme tekniğine dönüştürmek için ideolojik, ahlaki ve siyasi temellerinden koparma/temizleme/kurtarma"yı amaçlamaktadır. Hukukun özerkliği ilan edilmekte, pozitif hukuk teorisinden, psikolojik, sosyolojik, siyasal, ahlaki ve dinsel her türlü hukukdışı unsur dışlanmaktadır. Hukuk kuramcısı, değer yargılarını katmadan pozitif hukuku incelemekle yetinmelidir. Hukukbilimi, nedensellik değil, olması gereken ile ilgilendiğinden pozitif bir bilim değil, normatif bir bilimdir. Hukuk, toplumsal davranış kuralları olarak değil devletin koyduğu, gücüyle yaptırıma bağladığı iradi kurallar olarak algılanır. Bu nedenle hukuk ve devlet Kelsen için aynı olguyu temsil eder. Bütün kurallar geçerliliklerini bir üst kuraldan alırlar; en üst kural, "temel norm"dur; temel norm, "kurucuların iradesine uyulması gereklidir" varsayımına dayanır ve ahlaki veya siyasi değil, kuralların geçerliliğini sağlayacak bir üst norm bulma gerekliliğinden doğan teknik bir varsayımdır.²²

Hukuku kaynağı olan toplumsal gerçeklikten koparmayı amaçlayan Kelsen'in Marksizm'de bozucu bir yön görmesi doğaldır.

Altyapı-üstyapı ayrımı, Kelsen için de Marksist epistemolojinin temelidir ve Kelsen de Marksizm hukuk ilişkisini bu bağlamda kurmaktadır. Ayrımı ilişkin klasiklerden alıntılar yaptıktan sonra, "devlet ve hukuk toplumsal fenomenleri, altyapıya mı üstyapıya mı aittir sorusunun belirsizlik yarattığı" saptanmaktadır (KELSEN, 1955:5). Hukukun gerçekliği ifade etme ve aynı zamanda ifadesi olduğu gerçekliği etkilemesi konusunda Marx'tan çeşitli alıntılar yapan Kelsen,

²² Kelsen'in hukuki normativizm konusundaki görüşlerinin özeti için bkz <http://membres.lycos.fr/ideologues/Kelsen.html>, 3.7.2002; Nicoletta Bersier Ladavaç, "Hans Kelsen (1881-1973), Biographical Note and Bibliography", <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No2/art11.html>, 3.7.2002; Ayrıca, (Güriz, 1987:335)

hukuku altyapı-üstü yapı ilişkisinde altyapıya yerleştirmektedir: “Hukuk, iktisadi gerçekliğin bir sonucu olduğuna ve kendisi de gerçeklik üzerinde etkiye bulunduğu, yani nedensellik ilişkisine tabi olduğuna göre, gerçekliğin içindedir ve bundan dolayı, ideolojik üstü yapının temeline, yani altyapıya aittir (9).”

Kelsen’e göre, hukukun Marksizm tarafından ideolojik biçimlerden biri olarak değerlendirilmesi, hukuk teorisi ile hukukun karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. “Yasakoyucu tarafından yaratılan ve mahkemeler tarafından uygulanan hukuk bir ideoloji değil; toplumsal gerçekliktir. Hukukun normatif yorumu, yani belirli bir hukuk teorisi, hukukun kendisi değil, ideolojidir (KELSEN, 1955:13).” Kelsen’e göre, Marx, hukuk bir ideolojidir derken, hukuku bir toplumsal norm ve dolayısıyla adil bir kural sayan böylelikle toplumsal gerçekliği çarpıtan teorileri kastetmiştir (14)” Kelsen, kendisi tarafından geliştirilen “saf hukuk teorisi”nin, hukuku ideolojiden kurtardığını ideolojik olmayan bir normativist yoruma olanak tanıdığını ileri sürmektedir.

Kelsen’in normativist kuramında, doğal gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasında ayırım yapılmaktadır. Ona göre hukuksal gerçeklik, nedensellik yasasıyla işleyen doğal gerçeklikten farklıdır. Marx, doğal gerçeklik konusundaki doğru görüşlerini hukuksal gerçekliğe uygulayarak yanlış sonuçlara varmıştır: “Doğal gerçeklik bakımından, Hegel’in diyalektiği gerçekten de tepetaklak duruyordu ve Marx bunu ayakları üzerine dikmekte övünebilirdi. Ancak, hukuka gelince tam tersini yaptı. İnsanın kafasındaki bir düşünce olarak hukuk, gerçekliğin bir yansıması, gerçekliğin yansı yeniden üretimi değildir. Tam tersine. Hukuka uygun olan gerçek davranış, hukukun gerçekleşmesi olarak değerlendiririz (KELSEN, 1955:16).”

Kelsen’e göre, Marksizm, koptuğunu iddia ettiği doğal hukuk akımıyla aynı sonuca varmaktadır. İdeolojik gerçekliğin gerisinde bir “gerçek gerçeklik” araması, doğal hukukun, insanın veya nesnelerin doğasından kurallar çıkarmaya çalışmasıyla aynı şeydir (1955: 20).

Kelsen Marksizm içindeki hukukun sönümlenmesi tezini Marks’ın görüşleriyle uyumlu görmemektedir. Ona göre, Marx, her üretim biçiminin kendi hukuksal kurallarını yarattığından da söz etmiştir. Üretim araçlarındaki kolektif mülkiyet gelecek toplumun bir unsuru olacaksa, bu statüyü güvenceye alan bir hukuk da olmalıdır (Kelsen, 1955:37). Kelsen’e göre, Marksizm içinde anarşist bir damar da vardır ve hukukun geleceği sorununda farklı bir okumayla farklı sonuca da varılabilir. Marx’ı, gelecek komünist toplumda normatif ve zora dayalı bir toplumsal düzenin bulunmayacağı görüşüne varacak şekilde okuyanların tavrı Marksizm içindeki anarşist eğilimle uyumludur (38). Bununla birlikte bu yorum ütöpik niteliktedir. Gelecek toplumu, tüm iktisadi ihtiyaçların tamamen tatmin edildiği bir bolluk toplumu olarak tasarlamak ve bu toplumsal düzenin bozulması durumunda zora başvurunun gerekmeceğini düşünmek, hukuksuz bir toplum tasavvur etmek “bir cennet bahçesi” ütopyasıdır (s.38).”

Kelsen için, en önemli olan nokta, Marksizm’in bilim ile siyaseti birbirine karıştırmış olmasıdır (KELSEN, 1955:44). Marx için “sosyal bilim, burjuva toplumun ideolojik bilincinin eleştirisi. ... Toplumsal ideolojinin eleştirisi, toplumsal gerçekliğin eleştirisine dönüşür ve toplumsal gerçekliğin eleştirisi de toplumsal devrimle bu gerçekliğin tamamen değiştirilmesini hedefler. Böylece, bilim, en baştan itibaren siyasete karışmıştır; siyasetin aracı olarak görülmektedir (45).” Teori ile pratiğin, bilim ile siyasetin birbirine karıştırılmasıyla Marksizm ideoloji sıfatını hak etmektedir (s.46).

Marx/Engels’in devlet ve hukuk konusundaki görüşlerini ilk elli sayfada özetleyip değerlendiren Kelsen, daha sonra, hukuk teorisi konusunda “üstatlarının sözlerini yorumlamaktan başka bir şey yapmamış” yeni hiçbir şey katmamış olduğunu düşündüğü (1955:57) Lenin’i ele almaktadır. Kelsen’in bu değerlendirmelerini ve Sovyet hukuk kuramcılarının (Stucka, Reisner, Pasukanis, Vişinski, Golunski ve Strogoviç) yaptığı özetleri ele almayacağız. Ancak, Kelsen’in bu yazarlar vesilesiyle yaptığı, Marksist hukuk anlayışına ilişkin genel eleştirilerini kısaca aktarmaya çalışacağız. Kelsen, Marksist hukuk anlayışı/doktrini/felsefesi/biliminden söz etmemekte gerçekte, Sovyet hukuk anlayışı/doktrini/felsefesi/bilimini ele almaktadır. Bununla birlikte, Sovyetlere ilişkin özel değerlendirmeleri bir yana bıraktığımızda Kelsen’in saptamalarından genel olarak Marksizm ve hukuk ilişkisini konu alan görüşlerini çıkarmamız mümkündür.

Kelsen'e göre, Marksistlerin burjuva hukukbilimine yöneltilen eleştiriler, hayali bir rakibi varsaymaktadır. Burjuva hukukbilimine atfedilen ebedi hukuk fikri, sadece doğal hukuk doktrinine ait olup bunun karşısında yer alan biçimci, normativist hukuk öğretilerini görmemek bir çelişkidir (1955:72).

“Eğer bir öğretinin bilimsel niteliği nesnelliğinden yani bilim adamlarının öznel değer yargılarından bağımsız olmasından kaynaklanıyorsa, burjuva hukukbiliminin Sovyet hukukbiliminden daha bilimsel olduğu kesindir (Kelsen, 1955: 73).” “Burjuva hukukbilimi, hukuk kavramını, belirli bir sınıf hukukuyla sınırlamaz çünkü, hukuk denilen fenomenin tanımında sadece kapitalist hukuku değil, komünist toplumdaki de dahil tüm olası hukuk biçimlerini kapsamayı ister; zira, sadece kapitalist toplumun değil diğer toplumların da toplumsal düzenlerini herhangi birini diğeri karşısında meşrulaştırmaya çalışmadan açıklamayı ister (75).” “Sovyet hukuk öğretisinin işlevi, toplumsal ve hukuksal gerçekliği, nesnel biçimde tanımlamak ve açıklamak değil, fakat varolan toplumsal düzeni tahrip edip yerine bir başkasını koyarak oluşturmaktır (s.76).”

Kelsen'e göre, Marksistler hukuku, ideolojik düşüncenin bir biçimi olarak değerlendirmekte bu da hukukun sönümlenmesi tartışmalarını yanlış sonuçlara vardırılmaktadır. “Hukuk düşüncenin değil iradenin bir işlevidir; idrakin ürünü bir kuram değil fakat iradi işlemlerle yaratılan bir toplumsal kurumdur. Bir düşünce biçimi olarak hukuk, hukuk kuramıdır ve ideolojik düşünce biçimi olarak hukuk sonsuza kadar ortadan kalksa da gerçek bir kurum olarak hukuk varlığını sürdürecektir. (KELSEN, 1955:88).”²³

Kelsen, Sovyet hukukçuları arasında kendisine açık bir muhalif de bulmaktadır: Pasukanis. Kelsen, burjuva hukuk teorisine karşı yüzde yüz Marksist hukuk teorisi kurmayı amaçlamış olan Pasukanis'in, kendisinden çok önce, klasik hukukbilimini ideolojik unsurlardan temizlemeyi amaçlamış olmasına karşın, “saf hukuk teorisi”ni hedef aldığını düşünmektedir (KELSEN; 1955:89). Kelsen'e göre, tüm Marksistler gibi Pasukanis de, peygamberleri Marx ve Engels, burjuva filozof Hegel'den ve dönemlerinin burjuva hukukçularından devlet ile hukuk ikiliği anlayışını devraldığı için hukuk ile devlet arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna karşılık saf hukuk teorisi ise, toplumsal bir düzen olarak devletin, hukuk-ötesi nitelik taşımadığını, zorlayıcı insan düzeni olduğu için en mükemmel hukuksal olgu niteliğine sahip olduğunu göstermiştir (96).

Kelsen'e göre, hukuk iktisadi ilişkilerin bir yansıması/ifadesi ise, hukukun sönümlenmemesi ve komünist toplumda da hukukun bulunması gerekir; ama Marksistler (Pasukanis), bu görüşleriyle çelişik biçimde, komünist toplumda sömürü ortadan kalkacağı için baskı işlevine de gerek kalmayacağını, böylece hukuk ve devletin de ortadan kalkacağını savunurlar (KELSEN, 1955:103). Marx ve Engels, devleti kapitalizmin özel bir aracı olarak değerlendirmiş ve kapitalizme olan düşmanlıkları zorunlu olarak devlete de yönelmiştir. Ancak, Sovyet Devrimi sonrası, devletin sadece kapitalist baskı aygıtı olmadığı görülüp devletin sosyalist iktisadi sistemi korumak için gerekli bir araç olduğu anlaşıncı, Marksizm'in anarşist eğilimleri (Pasukanis bu eğilimleri hukuk alanına uygulamıştı) savunulamaz olmuştur (KELSEN; 1955:110). Sosyalist iktisadi sistem yerleşip Sovyet Devleti de bunun güçlü güvencesi olarak ortaya çıkınca, bu gücün ve düzenin aracı olarak hukuk teorisi tekrar önem kazanmıştır (111).

Kanımızca SSCB'de önem kazanan sadece genel olarak hukuk teorisi değil, özel olarak normativist hukuk teorisidir. Normativizm Pasukanis'e yöneltilen eleştiriler aracılığıyla Sovyet hukukuna girmiştir. Pasukanis'in görüşlerini eleştiren Yudin, Pasukanis'ten farklı olarak, üretim

²³ Kelsen'e göre, Sovyet hukukçularından, hukuku insan bilincinde psikolojik gerçeklik olarak varolan normatif düşüncelere dayanan sezgisel hukuk olarak kavrayan Reisner de aslında bu sonuçlara varmıştır. Toplumsal kurallar, insanların bilincinde yer edeceğine göre, her dönemde hukuk varolacaktır. “Reisner'in kitabını yayınladığı dönemde, bu düşüncüyü açık biçimde ortaya koymak çok tehlikeli hale gelmişti. Komünist toplumda, hukukun değil sadece ideolojik hukuk teorisinin sönümleneceği anlamına gelen ifadeler kullanmak, resmi Marx/Engels hukuk teorisi yorumuyla açıkça çelişiyordu (KELSEN; 1955:88).” Bu yorumuyla Reisner, açıkça dönemin diğer Sovyet hukukçularından farklılaşır. Kelsen, Sovyet hukukçuları arasındaki yaklaşım farklılığını, Marksist toplumsal teorisinin belirsizliğiyle açıklamaktadır (77).

ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal ilişkilerin yansıması/ifadesi olan hukuk fikrini bir yana bırakarak hukuku, normativist biçimde tanımlamıştır: “Hukuk, varolan toplumsal ilişkileri korumak için devletçe konulan kurallar sistemidir (Aktran, Kelsen, 1955:112).” Burada, herhangi bir toplum tipine, sömürüye, sınıflara vb. bir atıf bulunmamaktadır. Bu bağlamda, hukukun sönümlenmesi fikrinden de uzaklaşmaktadır (113). Kendi hukuk kuramının doğrulanması olarak görse gerek, Kelsen, bu gelişmeleri aktarmakta ancak herhangi bir eleştiri getirmemektedir. Sovyet hukuk teorisinin yeni yönelimi, Vişinski’nin 1938 yılında, *Sovyet Devlet ve Hukuk.Bilimlerinin Sorunları Kongresi*’ndeki konuşmasıyla kesinlik kazanmış; Pasukanis Devrim düşmanı ilan edilmiştir (116). Vişinski’nin kuramcılığını yaptığı yeni yönelim, klasik Marksist anlayıştan kopuşu temsil ettiği gibi Kelsen’in kurguladığı normativist hukuk kuramından da uzaktır. Kelsen’e göre, Vişinski’nin Sovyet hukuk teorisine katkısı,²⁴ üstadı Stalin devlet konusundaki görüşlerini hukuka uyarlamak olmuştur. Tek ülkede sosyalizm fikrine dayanan devletin savunusu, devletin sönümlenmesi konusundaki hedefin, kapitalist çevrelenmenin sona erdiği mükemmel komünizm dönemine ertelenmesi, devletin ve hukukun derhal sönümlenmeye başlaması gerektiğini savunanların devrimin düşmanı olarak damgalanması sonucunu doğurmuştur (126).

Vişinski’nin çizgisi Golunski ve Strogoviç tarafından da sürdürülmüş, hukukun toplumsal ilişkiler sistemi olarak kavranması düşüncesinin yerine normativist anlayış yerleştirilmiştir. Buna göre, hukuk devlet tarafından kabul edilen davranış kuralları toplamıdır. Kelsen normativist tanıma dönüşü “doğru” bir gelişme olarak nitelemektedir (KELSEN, 1955:141). Golunski ve Strogoviç, açık bir normativizm savunusu yapmışlardır. Onlara göre, “hukuku davranış kuralları toplamı olarak niteleyen normativist teorisinin eleştirisi, Sovyet hukukbilimi saflarındaki işçilerin arasına karışan Troçki-Buharin yıkıcıları tarafından, hukuk normunun özgünlüğünün reddi için kullanılmıştır. Bunlar hukuku ‘toplumsal ilişkiler sistemi’ olarak değerlendirmişlerdir. Bu da Sovyet yasalarının ve hukukunun özgünlüğünün reddi anlamına gelmiştir. Hukuk, yasaların büyük yer işgal ettiği, davranış kuralları toplamından ibarettir. Burjuva normativist hukuk teorisinin hatası, hukuku normlar toplamı olarak kabul etmesi değil, normu gerçeklikten soyutlayarak idealist biçimde kavramasıdır (KELSEN, 1955:142).”

Kelsen, normativizmin gerçekliğe kapılarını kapadığı eleştirisini çekince olarak ileri süren ancak genel olarak hukuki normativizmi benimseyen Sovyet hukukçularının eleştirilerine de yanıt vermektedir. Kelsen’in adlandırmasıyla saf hukuk teorisi, “gerçekten de, burjuva hukukunda neden özel mülkiyeti savunan normlar bulunduğunu sorgulamaz. Bu ihmalin nedeni, hukuk teorisi alanından bu soruya yanıt bulmanın imkansızlığıdır yoksa bu normları ebedi kabul edilmesi değil. Bu ancak hukuk sosyolojisi tarafından yanıtlanabilecek bir sorudur (KELSEN, 1955:143).” Kelsen’e göre, Golunski ve Strogoviç’in, devlet ile hukuk arasında bir ayrım yaratarak hukuku devletten kaynaklanan kurallar olarak tanımlaması yanlıştır. “Hukuk devletin bir işlevi değildir, devlet de hukukun bir ifadesi değildir. Sosyal bir düzen olarak devlet, göreceli olarak merkezileşmiş bir hukuk düzenidir, yani bu anlamda hukuk devletle aynı şeydir (145).” “Hukuku yaratan ve uygulayan insan etkinlikleri bir hukuk düzeni tarafından belirlendikleri ölçüde devlet etkinliği sayılırlar. Devlet, hukuk düzeninin ete kemiğe bürünmesinden başka birşey değildir (146).”

²⁴ Kelsen’in saptamasına göre, Stuçka ve Pasukanis, hukukun normatif niteliğini reddederken Vişinski’nin bunda ısrarlı olması temel farkıdır. Vişinski’nin, Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü’nün de benimsediği tanımına göre, “hukuk, ne bir toplumsal ilişkiler sistemi ne de üretim ilişkilerinin bir biçimidir. Hukuk egemen sınıfın isteklerini yansıtan ve bir hukuk düzeni olarak kurulan devlet tarafından kabul edilen ve uygulanması, egemen sınıf için elverişli ve arzu edilir toplumsal ilişkileri ve düzeni güvenceye almak ve geliştirmek amacıyla devlet gücü tarafından güvenceye alınan davranış kuralları, gelenekler ve topluluk kuralları toplamıdır (KELSEN; 1955:128). Tanım, “egemen sınıf” rengi dışında, hukuk fakültelerinde öğrendiğimiz pozitivist/normativist tanımlardan farksızdır. Nitekim Vişinski de daha sonra tanımdan bu unsuru çıkarmıştır: “Emekçilerin Devleti tarafından, yasama tarafından konulan ve tüm Sovyet halkının iradesini ifade eden normlar sistemidir (s.130).” Bu konudaki tam kopuş Golunski ve Strogoviç’in çalışmaları ile gerçekleşmiştir (s.133 vd.).

Kelsen, hukukbiliminin nesnesi olarak sadece hukuk kurallarını görmekte, hukuk kurallarını da mevzuu kurallarla yani devlet adına konulan kurallar ile sınırlamaktadır. Kuralların varlık nedeni, kaynağı, işlevi vb. konuları saf (normativist) hukuk teorisinin uğraş alanı dışındadır.

Kelsen Komünist Hukuk Teorisi kitabının tek sayfalık sonucunda üç noktayı sıralamaktadır. “1. Marx’ın toplumun iktisadi yorumunu temel alan bir hukuk teorisi geliştirme girişimi tamamen başarısız olmuştur. Bunun ilk nedeni, hukukun normatif yanı yapısal yorumu yerine bu sistemin nasıl meydana geldiğini ve etkinliğini açıklamaya çalışan sosyolojik yaklaşımın ikame edilmesi eğilimidir. Hukuk sosyolojisinden başka bir şey olmayan Marksist hukuk teorisi terkedilmiştir. 2. Sovyet hukuk teorisi açıkça ideolojik nitelik taşır. Pozitif hukuk yorumu, Sovyet hükümetinin çıkarları doğrultusunda belirlenmektedir. 3. Sovyet hukuk teorisinin ideolojik niteliği, Marksizmin, genel olarak sosyal bilimlerin özel olarak da hukuk ve devlet biliminin siyasal olması gerektiği ilkesinin kaçınılmaz sonucudur. Sovyet hukuk teorisinin, Sovyet hükümetinin uşaklığına alçalmış acınacak hali, gerçek bilimin ancak siyasetten bağımsız mümkün olabileceğine yönelik sosyal bilimciler için sert bir uyarı olmalıdır (KELSEN, 1955:193).

Sonuç

Marksizm toplumsal ilişkilerin, bizzat bu ilişkilerin yaratıcısı ve aktörü olan insan tarafından kavranabileceğine ilişkin en kapsamlı iddiadır. İnsanlığın ürettiği en büyük toplumsal düzenleme sistemlerinden biri olan hukukun bu iddia alanının dışında kalmış olması düşünülemez. Marksizmin, “bilme/anlama yöntemi”, Marx tarafından bütünsel biçimde sadece üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde kullanılmış olsa da bu düşüncenin izleyicileri, hukuku Marksist yöntemin inceleme nesnesine dönüştürmüşlerdir. Ancak bu girişimler, arızı nitelikte kalmış; Marksizm düşüncesinden ve ideallerden yola çıkan büyük tarihsel deneyimler de yaşanmış olmasına karşın (belki de bu nedenle) Marksizm, hukuk alanında akan bir fikri kanal oluşturamamıştır. Marksizmin hukuk alanına sarkan en güçlü kolu Pasukanis, Sovyet Devrimi’nin bir yol ayrımında, siyasal ve düşünsel olarak tasfiye edilmiştir.

Marksist hukuk felsefesi, hukuk kuramı, hukukbilimi veya öğretisinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Hatta Marksist hukuk akımından söz etmek bile güçtür. Marksizm ve hukuk ilişkisi günümüzde, daha alt basamaklardan kurulmak zorundadır. Marksist bilme/anlama yönteminin hukuk alanında uygulanabilirliğine ilişkin, bir hukuk akımına veya bilimine zemin hazırlayabilecek yeterli sayıda örnek bulunmamaktadır. Henüz hukukun temel kavram, kurum, kategori ve ilkeleri Marksist yöntemli çalışmalara konu olmamıştır. Böyle bir birikim mevcut olmadan, daha özel/somut hukuksal alanlar Marksist yönelimli incelemelere tabi tutulamamakta ya da böylesi bir heves yaratılamamaktadır.

Hukuk incelemelerini ve çalışmalarını yönlendirebilecek, bunlar için kavrayış gücüne sahip bir yöntem kazandırabilecek Marksist hukuk yöntemi/akımı/kuramı/bilimi/felsefesinin –farkı açıklama yükünden kurtulabilmek için daha genel biçimde ifade edersek Marksist hukuk yaklaşımının oluşturulması günümüzde gerçek bir ihtiyaç haline gelmiştir. İşçi sınıfı örgütlü mücadelesinin siyasetteki ağırlığını geçici olarak yitirdiği bu dönemde, neredeyse tüm ulusal ve uluslararası siyasetin ve siyasal mücadelenin hukuk aracılığıyla yürüdüğüne tanık oluyoruz. Hukuku anlamak, toplumu anlamak için her zamankinden daha gerekli hale gelmekte, klasik hukukçuların hukuk tekniğine sıkışan yöntemlerine bırakılamayacak kadar önemli bir nitelik kazanmaktadır.

1.10.2002

KAYNAKÇA

- BRIMO, Albert (1967), *Les Grands courants de la philosophie du droit et de l'État*, (Paris: Éditions A. Pedone).
- COLLINS, Hugh (1982), *Marxism and Law*, (London: Oxford University Press).
- GÜRİZ, Adnan (1987), *Hukuk Felsefesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2.Baskı).
- HAZARD, John N. (1951), "Introduction", in *Soviet Legal Philosophy*, (Harvard University Press), xvi-xxxvii
- <http://www.law.cornell.edu/topics/jurisprudence.html>, 16.6.2002
- KARAHANOGULLARI, Onur (2002), "Marksizm ve Hukuk", (AÜSBDF, c.**., sy***)
- KELSEN, Hans (1955), *The Communist Theory of Law*, (London: Stevens&Sons).
- LADAVAC, Nicoletta Bersier, "Hans Kelsen (1881-1973), Biographical Note and Bibliography", (<http://www.ejil.org/journal/Vol9/No2/art11.html>, 3.7.2002)
- MARX, Karl (1976), *1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*, (Ankara: Sol Yayınları) (Çev.: Kenan Somer).
- MARX-ENGELS, *Seçme Yapıtlar*, Cilt: 1, Sol Yayınları
- PALMA, Norman (1997), *Introduction à la théorie et à la philosophie du droit*, (Paris: Collection Travaux et Documents, Université Paris 8) (<http://membres.lycos.fr/logos/ouvrages/textes/philo.html>)
- PASUKANİS, Evgeny B. (1970), *La théorie générale du droit et le Marxisme*, (Paris: EDI)
- PASUKANİS, Evgeny B. (2002), *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, (İstanbul: Birikim Yayınları)
- STOYANOVITCH, K. (1964), *Marxisme et droit*, (Paris: LDGJ).
- STOYANOVITCH, K. (1965), *Philosophie du droit en U.R.S.S*, (Paris: LDGJ).
- WETTINCK, Christian (1990), "Être juge en Russie", *Journal des Juristes Démocrates*, 1990/75, (<http://juripole.u-nancy.fr/Magistrature/Belgique/jourrussie.htm>, 20.6.2002).
- WEYL, Monique / WEYL, Roland (1974), *Révolution et perspectives du droit, de la société de classes à la société sans classes*, (Paris: Éditions Sociales)
- WEYL, Monique / WEYL, Roland (1975), *Gerçekte ve Eylemde Hukuk'un Payı, Marksist-Leninist Bir Yaklaşımla*, (İstanbul: Konuk Yayınları) (Çev.: Şiar Yalçın)